

GRÓF VAY SÁNDOR MUNKÁI
ELSŐ KÖTET

VAY SÁNDOR
A RÉGI VILÁGBÓL

BUDAPEST
ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

TARTALOM

GÖMÖR RÓZSÁI.
A FEHÉR FÁCÁN.
A CÁR DIADÉMJA.
ELMARADT PÁRBAJ.
ZSIDÓ IDYLLEK.
AZ UTOLSÓ TÜNDÉR.
KÁRTYÁS ASSZONYOK.
ÁRNYAK.
A HALHATATLAN SZERELMES.
A SÖTÉT NAPOKBÓL.
RÉGI LEVELEKBŐL.
AZ UTOLSÓ NÁDOROK.
A FRANGEPÁNOK.
BENICZKY LAJOS SZERELME.
RÉGI VENDÉGFOGADÓK.
A JAKOBINUS.

GÖMÖR RÓZSÁI.

Híres nemesi kúria volt a múlt század elején a Jekelfalussyak feledi portája. Ösmeretes a vendéglátó gazdájáról, de még ösmeretesebb Gömör *rózsái*-ről.

Mert így nevezték el a három csodaszép Jekelfalussy-leányt, akik miatt nem volt nap, hogy négylovas *Wurst* ne járatott volna a hangafabokros udvarra.

A hangafabokor oldalában köcsögtartók éktelenkedtek. Ez arra vallott, hogy jó gazdasszony Jekelfalussyné. A köcsögtartó-fák mellett nyújtózkodó agarak pedig azt árulták el, hogy a gazda hódol a legmagyarabb sportnak. Virágok, *fajtlínák*, meg halvány rózsaszínű verbénák nyiladoztak a kisasszonyok ablakai alatt elterülő kis kertben. Itt gyeppamlag is volt, ahol német *ritter-románokat* meg francia színdarabokat olvasgattak a hosszú nyári délutánokon. Az akkori kor szokásához híven a kisasszonyok nevét is franciásan ejtették: *Nanette - Babette - Lisette*. Így is írták alá magukat, valahányszor barátnőik stambuchjába érzékeny emléksorokat pingáltak.

Nem sok idejük volt azonban a gyepp-pamlagon ábrándozni-olvasgatni. Mindúntalan föl-fölsírt a kertek alatt a posta-síp, és hangzott a dal:

- *Setz' dich liebe Emeline...*

Valamelyik gavallérnak az inasa fújta, mert akkor high chic gavallér nem utazott postásípot fújó legény nélkül. Mikor a vizitből távoztak, akkor is az inas rendesen a *liebe Minka ich muss scheiden* limonádéízű áriát zendítette meg a fordulónál.

Az ilyen négylovas *Wurston*, posta-sípot fújó legénynyel utazó gavallérok aztán nem is igen hagyták otthon hervadni szépséges Gömörvármegye legékesebb rózsaszálait. Babettet elvitte Fáy uram, Lisettet Abaffy. Hétországra szóló lakodalmak után csak a legszebb rózsa maradt még a feledi kúrián.

Nemcsak legszebb, legszellemesebb is volt nővérei közt Jekelfalussy Nanette. Legtöbb gavallér taposta körülötte a földet és mégis ő maradt utolsó virágnak édes anyja rózsafáján.

Úgy ám, de hübnere volt annak.

A sok nyalka legény közül legkitartóbban, legodaadóbban Gömörvármegye első gavallérja, Szentmiklóssy József csinálta a kurt Nanette kisasszonynak. Ő hozta mindig a legislegritkább virágokat, a legújabb francia románt olvasni. Az inasa meg, ha jöttek, ha mentek, csupa operából fújta a gyönyörűségesnél gyönyörűsebb áriákat. Még pedig olyan daljátékokból, amelyeket az utolsó évadban játszottak bécsi udvari théátrumban.

Még a verebek is csiripeltek az eszterhéj alatt, hogy új borra megint lakodalom lesz a Jekelfalussy portán.

- Csakhogy sok küzködése lesz odáig József úrfinak - mondogatták a cselédfélék, régi bejáró bébillérek a Szentmiklóssy-házból. Mert mi tűrés-tagadás, vagyonséli állapotja nem a legfényesebben tündöklött Nanette kisasszonynak, úgy, hogy az öreg Szentmiklóssy, agyarra szorítva címeres tajtékpáját, akárhányszor ráförmedt a fiára:

- Már fráter, én csak sehogy se szeretem azt a Feleden való *gitározást*. Válogathatsz te a megye legelső, leggazdagabb leányai közt is.

Egy ízben Feleden volt épen a szerelmes lovag, mikor az öreg Szentmiklóssy *stafétaliter* levelet küldött utána. Az ollóval csinált kóperta hátuljára rá volt írva, hogy X. X. faluk bírása - a hány falun t. i. átment a *staféta* - kéretik mentől előbb tovább expedálni.

Ami ma a telegramm, az volt dédapáink idejében a *staféta*. Nem-hivatalos személyek többnyire megijedtek tőle, mert rendszeren a familiában történt halálozások alkalmával vetemedtek ilyen sietségre nemes uraimék.

Az ifjú Szentmiklóssy is megijedt, mikor jött a levél. Hogy aztán elolvasta, akkor meg épen hamvas-sápadtra vált az arca. Atyja kitagadással fenyegette, ha tilalma dacára is, szegény menyét hoz ősi kastélyába.

Néhány pillanatig küzdött magával az ifjú. A kis kertben nagy léptekkel járva föl s alá töprenkedett, de egy fertályóraig sem tartott tusakodása.

Zsebébe gyűrte a levelet, aztán megindult a porta ámbitus felé. Mire beért a házba, elhatározása sziklaszilárdan állt már. Következzék bármi is, Nanette lesz a felesége.

Nagy sietségében nem vette észre azonban, hogy leffentyűs kaputrokjának a zsebéből kicsúszott az apai fulminatorium. Leesett a fajtlinka meg a verbéna bokrok közé, épen a Nanette lábaihoz, aki, gondolva, hogy udvarlója már elolvasta kapott levelét, visszatért a kertecskébe.

Éveknek búbajos álma lett abban a percben semmivé, amikor Nanette - asszonyi kíváncsiságtól ösztönöztetve, de talán még inkább a szülők ellenkezéséről suttogott hírek folytán, elolvasta az öreg Szentmiklóssy levelét.

Háborgó indulatait, szíve nagy keserűségét leküzdve, mintha semmi sem történt volna, olyan nyugodt, vidám arccal ült ebédhez Jekelfalussy Nanette. Csak aztán, mikor ebéd végeztével Szentmiklóssy kissé hozzá hajolva, megkérte kezét, engedelmet kérve tőle egyszersmind, hogy az öreg Jekelfalussy előtt is nyilatkozzon, rázta meg a fejét tagadólág Nanette.

A srófhúzó módjára göndörített fürtök, melyek selyemkeretként övezték a leány hósínű arcát, a kontyba szúrt hosszú, ezüst tűk, mind egyformán nem-et intettek, rezegtek Szentmiklóssy felé. Nanette pedig átadta neki az összegyűrt *stafétát*, amely oda hullt atlasz-cipős pici lábai elé, a fajtlinkák és verbénák bokrai között.

- Szeretem, de nem tolakodom oly családba, ahol nem fogadnak szívesen - mondotta franciául Nanette, hogy a fölszolgáló inas ne értse. Aztán, egészen közönyösen, magyarul kérdezte, elég édes-e a *Coffé*, melyet egy vieux Saxe csészikében tett a megsemmisült arccal ülő ifjú elé.

Talán sohasem fújta még olyan szomorúan a „*Gyöngyöm Minkám*”-at Szentmiklóssy inasa, mint akkor, mikor utoljára tünt el a fordulónál a feledi kúria.

Lanyha nyári szellő fölkapta a posta-síp búbánatos hangzatát - elvitte Nanette ablakába, aki fejét kékszalagos vánkósába temetve, versenyt zokogta a szomorú nótával: „*Liebe Minka ich muss scheiden - ach! Du fühltest nicht mein Leiden...*”

Az idő minden sebre terem gyógyító balzsamot. A sírokon is fakad virág. Legalább így szokták mondani egynémely ékesszavú alanyi poéták.

Hogy mennyiben van igazságuk - ki tudná azt teljes bizonyossággal meghatározni. Igaz, hogy fakad virág a síron - de az eltemetett érzelmeknek, álmoknak, épen úgy mint a temetőknek, vannak *hazajáró árnyai*.

Talán ilyen *hazajáró árnyék* volt Szentmiklóssy Józsefnél is az emlékezet és talán ilyen árnyék súgta neki, hogy megkérje újra Jekelfalussy Nanette kezét, mikor a felesége, egy báró Luzsénszky-leány, özvegyen hagyta.

Özvegy volt már akkor Nanette is, akit, miután Szentmiklóssyt kikosarazta, nemsokára báró Vécsey Imre vezetett oltárhoz.

Gesztetében lakott Nanette, s még mindig nagyon jó magabíró asszony volt, mikor Szentmiklóssy kérőként járatott be kastélyának udvarára. Láng lobbant föl a két régi szerelmes szemében. Szentmiklóssynak a hangja is reszketett talán egy kicsit, míg Nanette fehér arcán kigyúlt a hajdani pír s rávallott Gömör egykori rózsájára. Báró Vécseyné - kissé rátartón is, hogy ime, milyen híres neves család fiának lett mégis a felesége - végighallgatta a régi imádó beszédét; de bizony újra csak kosarat kapott József úr.

Évek hosszú során át nem tudta elfelejteni Szentmiklóssy szülőinek gőgös ellenkezését Nanette, ami a magyar nemes leányt is megsértve, egyben az ábrándos szerető legszebb álmait tette semmivé.

Úgy mint egykor Feledről, Gesztetéből is kosárral ment el Szentmiklóssy, aki most már kis leányára való tekintettel sietett anyát vinni özvegyi hajlékába, egy Sándor-családbéli kis-asszonyt vezetve oltárhoz.

Ámde Nanette sem viselte sokáig az özvegyi fátyolt. A katonáskodásból hazatért Vécsey László - elhalt férjének testvére - huszáros tempóval csakhamar megvette a sógorasszonya szívét, s jóllehet *hét évi* utánjárás kellett, míg Rómából megjött a dispenzáció és megtarthatták a lakodalmat, másodszor is Vécseyné lett Nanette-ből. Boldogan éledgett aztán második férjével és úgy nála, mint Szentmiklóssyénál is nemsokára gólya kelepelt a házfedélen.

Múltak az évek. Megfehéredett már egészen a Jekelfalussy Nanette haja, arcának rózsái lehulltak, a liliomszálhoz hasonlatos termet pedig meggörnyedt. A gesztetei kastélyból átköltözött már akkor ajnácskői udvarházába, amelyet azért építtettek volt a férjével, hogy a másikat túlélő házaspár, ott töltsen özvegyisége napjait.

Már akkor egy sereg unoka vette körül az áldott jóságú úrasszonyt, aki nemcsak ezeknek, de az egész környék szegény népének valódi édesanyja volt.

Ifjúkori szépségének, álmainak elmúlása már nem bántotta Nanette-t, mint nem bánt egy olyan asszonyt sem, aki igazán fölfogja hivatását. Aki tudja, hogy a tavasz nem tarthat örökké, hogy elhull a virág, s az ősz hervadása ráborul a szívekre - s a természetre egyaránt.

Nem igen járt vendég az udvarházba, s annál jobban fölfigyelt a tisztos matróna, mikor egy szomorú, leeső őszi alkonyon kocsizörgést hallott.

A kandalló mellett ülve, harisnyát kötögetett, midőn egyszerre csak fölpattant az ajtó és belépett a régi hű udvarló, az immár szintén másodszor előzvegyült Szentmiklóssy József:

- *Alte Liebe rostet nicht!* - motyogta az öreg úr és kissé szégyenkedve, de remélve is, morzsolgatta kalapjának szélét, míg Nanette helyet mutatott neki a véle szemben lévő bőr karosszékben.

Egy régi, alabástrom-oszlopos óra állt egyik oroszlánkörmös, fekete ébenfa komódon. Talán mind a kettőt a szülői házból hozta még magával Nanette, talán valamelyik rejtett fiókjában a feledi kert verbénáiból is akadt még egy elhervadt, félig porrá vált csokor... Árnyak szálltak alá a csendes szobára s az alabástrom óra egyszerre csak elkezdte játszani a régen elfelejtett, ócska dalt:

Gyöngyöm, Minkám, el kell válnom...

Az ő ifjúságuk dala volt ez! Mintha Nanette roskadt alakja újra *Gömör rózsájává* változott volna át. Mintha Szentmiklóssy József újra a Werther divatját viselő, kékfrakkos ifjúként állt volna a feledi kis kertgyeppamlaga előtt.

A szomorú, késő őszi alkonyatban *harmadszor* kérte meg most már a hű imádó Jekelfalussy Nanette kezét, - ámde az öreg úrasszony hamarabb bontakozott ki az álmvilágból, mint Szentmiklóssy.

Fölállt, odatípett a szomszédszoba ajtajához, hirtelen kinyitotta - mire az unokák vidám zsidvajgással futottak imádott nagyanyjukhoz. Ki a ruhájába, ki a karjába csimpajkózott, s úgy állt ott a jó öreg asszony, mint egy szép, terebélyes fa, aki íme, tavaszi virágzása után, aláhajlik gazdag gyümölcsének áldott terhe alatt. Szentmiklóssy meghatottan nézte a bájos képet, míg Nanette lehajlott egyik unokájához, a kis Jankovich Rózsikához, és fenhangan mondotta:

- *Mit szólnátok hozzá, ha a nagymama férjhez menne?* A gyermekek mind nevetni szerettek volna, de csakhamar pityergőre is állt a szájacskájuk. Csak a kis Rózsi nézett még egyre úgy szép, nagy szürke szemeivel, mintha farsangi tréfának tartaná a ráncos, köhécselő nagymama menyasszonykodási kedvét. Észrevette ezt Nanette is, s a leányka fejét megsimogatva nevetve tette utána:

- No, ne féljete. Tréfált a nagymama, de *csak tréfált Józsi bácsi is...*

Szentmiklóssy Józsefet most már harmadszor kosarazta ki Jekelfalussy Nanette, a következő esztendőben már csak utolsó útjára kísérhette el a hű imádó, akkor, mikor *Gömör rózsáját* a gesztetei családi sírboltba helyezték örök nyugalomra.

Ott aluszsza most örök álmát az az asszony, akit élete fogytáig nem felejtett el első álmainak eszményképe, s míg az ajnácskői vár romjai alatt újra virágok fakadnak, és romantikus fiatal leányok, asszonyok koszorúba fűzik sírjára - szállva, lebbenve suttog az alkonyi szellő: *Nem hal meg a szerelem...*

A FEHÉR FÁCÁN.

A hatvanas években mindenki ismerte Budapesten azt a szerény modorú, rendkívül jólelkű nyájas fiatal leányt, aki a nemzeti színház egyik elsőemeleti páholyában ült esténként, nagy figyelemmel kísérve az előadást.

Rendesen egy öreg, tiszteletreméltó nő volt vele és egy símára borotvált arcú, hízásnak indult, egyházi férfiú, aki a páholy háttérében vonult meg.

A nem szép, de rendkívül megnyerő, szelíd arcú fiatal leány az ország leggazdagabb örökös-nője volt akkor - és kezéért a főúri világ legdelibb, legszebb lovagai versenyeztek.

Valódi nevét nem árulom el, nevezzük *Kigyóssy Klaudia* grófnőnek, de elég, ha annyit megmondok, hogy egyik nagybátyja sokáig volt a király személye körüli miniszter és szerették az ország első gavallérjának nevezni.

Klaudia grófnő sajátságos véletlennek köszönhette óriási vagyonát, - de sőt létezését is.

A mai nemzedék már nem emlékezik erre az esetre, amely annak idején óriási port vert föl az arisztokráciában, s hogy végkép ne merüljön a feledésbe, *hiteles adatok* nyomán megpróbálom elkrónikázni.

*

Sajátságos, különc ember volt az öreg Kigyóssy Károly gróf. Évről-évről nem mozdult ki nagy remek pusztájáról és egyedüli szórakozását pompás nagy vadaskertje képezte. Ritkaság volt ez a vadáskert abban az időben, még hozzá az alföldön, ahol tudvalevőleg nincsenek őserdők, s így mesterséges úton, nagy fáradsággal kellett meghonosítani a széles levelű tölgyet, az illatos, hullatag, fehérvirágú hársat és a poétikus, világoszöld lombozatú jávort, amely őszre kelve, álmodozó susogással hullatja szívalakú hervadt leveleit.

Ebben, a déli verőn is hűvös, mély árnyat vető erdőben sétált az öreg gróf rekkenő nyári napokon és a kezes, okos szemű őzek, a pettyes dām vad, a büszke, hatagancsos szarvasbika mind, mind ismerték, és kezesbáránysággal vették körül kedves gazdájukat.

A gyönyörű állatok szabadon, minden félelem nélkül éltek ott. Kigyóssy grófnak csak élve telt bennük passziója; fegyverhez sohasem nyult, és vajmi ritkán esett lövés az ő dédelgetett kedvencei közt.

Mikor már a vadak tulságosan elszaporodtak, úgy hogy a vadaskert kicsinynek bizonyult, akkor eljött a gróf testvérének két fia, és ezeknek meg volt engedve, hogy néhány órát cserkészzenek a pagonyban.

Erőtől, egészségtől duzzadó, életvidám ifjú volt a két gróf, kissé tulpajzán is - mert hiszen az a tudat, hogy egykor ők lesznek a dúsgazdag agglegény örökösei, sok ügynevezett stikli elkövetésére jogosította föl őket, a minőket szegény, munkájukra utalt ifjak nem igen szoktak elkövetni.

Különösen kedvük telt abban, ha az öreg gróft bosszanthatták és leleményesebbnél leleményesebbek voltak az ilyen apró chicanériák kitalálásában.

Ennek dacára is szerette az öreg gróf a két pajkos ifjút, mert valahányszor a pusztára jöttek, megélénkült az agglegényes, szomorú háztáj, vidám zaj, lármá verte föl környékét s Kigyóssy Károly képzeletben még egyszer átélve zajos ifjúságát, újra megifjult fiatal véreiben.

Igy történt egy ízben ismét, hogy a két gróf-úrfi ellátogatott a gazdag nagybácsi pusztájára.

Az öreg gróf épen jó kedvében volt.

Régen vágyódott már fehér fácánokra és egy remek párt éppen előtte való napon kapott Bécsből, amelyet nagy elővigyázattal bocsátatott be a vadaskert fácányosának sűrű dróttal elkerített részébe.

Első dolga volt unokaöccseinek bemutatni a fácányokat.

A puha, selymes gyepen büszkélkedve sétált a két gyönyörű állat s a nap aranyos sugaraiban, mint a hígga vált ezüst, úgy csillámlott, tündöklött hosszan leeresztett szárnyuk és uszályként szétterülő pompás farkuk.

- Ugy-e, gyerekek, ritka szépek? - kiáltott föl tulboldogan az öreg gróf. - Temérdek pénzbe is került a szállításuk is, külön kocsival hozta két emberem Bécsből.

Aztán kukoricát szórt a fácányoknak, étetve, hívogatta őket és alig tudott a két valóban szép állattól megválni.

Tartózkodásuk harmadik napján az egyik fiatal gróf nagyot nyújtózkodva a pamlagon, így szólt bátyjához:

- Te, meg kellene tréfálni az *öreget*, mit szólsz hozzá, ha ledurrantanánk az egyik fehér fácánt?

Nem volt rosszszívű a két fiatal mágnás, csak nyegle és nem tudta fölfogni, hogy egy öregedő, magányos agglegény, aki hosszú évek óta élt már szomorú egyedülvalóságban, hogy tud úgy csüggni két *ostoba* állaton, két fehér fácányon.

Alig várták, hogy az ebédnek vége legyen s midőn Kigyóssy Károly asztalt bontott, zsibongó jó kedvvel kapták vállaikra puskáikat és osontak ki a fácányosba.

Gyönyörű nyári délután volt.

Levél sem rezdült a méla csöndben és a homályos pagony rejtekén, semmi rosszat nem sejtve, gyanútlanul sétált feléjük a pompás, fehér fácán.

Éppen a nagyobbik, a szebbik volt, a hím, amely magot keresett a puha, iromba színű haraszt alatt.

Az idősebb gróf szinte ujjongó örömmel vette célba.

A lövés eldőrdült és a fehér fácán élettelenül terült el a fűben, míg puha tollai közül csergedező érként folydogált lassan a friss, meleg, párolgó vér.

Mikor az öreg gróf megtudta az ellene elkövetett merényletet, irtózatos haragra lobbant.

- No várjatok, ti gonosz fiúk! *Ezt a fácánt ugyan meg fogjátok keserülni!*

*

Az udvaron épen a bajorországi származású számadó juhászának a feleségével találkozott, aki a kastélyban mosogató minőségben szolgáló leányát jött látogatni.

- Jó, hogy itt van - szólította meg a még mindig dühtől remegő Károly gróf. Éppen magához akartam menni a majorba a *Krisztl* miatt. Ide adja nekem feleségül?

A juhásznő azt hitte, hogy az ő jó uruk nyilván megbolondult és tágra nyílt szemekkel csak ennyit bírt hebegni:

- *Aber Herr Graf... Kisztihand....*

- Kérem, ne szaporítsa a szót, igen vagy nem? Ha igen, hívassa rögtön az udvari káplánt, dispenczióval már holnap nőm lesz *Krisztl*.

A juhászné látta, hogy Károly gróf komolyan beszél - természetes, hogy *igent* mondott, *Krisztlt* nem is igen kérdezték, aki pironkodva került elő és másnap reggel, majdnem a mosogatódézs mellől lépett oltár elé, a honnan mint gróf Kigyóssy Károlyné, az ország egyik leggazdagabb mágnásának neje távozott.

Nagyon jó hitves, páratlanul hűséges asszony lett a bajor számadó-juhász leánya, aki öreg, törődött férjének megédesítette utolsó napjait, sőt még egy kis leánynyal is megajándékozta. A két unokaöcsös ilyformán kicsöppent az örökségből.

A kis leányt pedig Klaudiának keresztelték, de nem sokáig gyönyörködhetek benne a szülők, mert mikor még ölbeli gyermek volt, egymásután szálltak sírba.

A gyermek nevelését, halálos ágyán, arra a fiatal káplánra bízta Károly gróf, aki a juhász leányával összeeskette - és az meg is felelt híven a reá bízott föladatnak.

Hazafias szellemben, jótékonyak, emberszeretőnek és nem dőlyfősnek nevelte a kis grófnőt, aki még ma is él és díszre arisztokraciáknak.

Mikor már abban a korban volt, hogy férjet kellett választani, egymásután kosarazta ki kérőit és egy napon így szólt nagyanyjának, az öreg juhásznénak, akit mindenekfelett tisztelt s szeretett, és gyámjának:

- *Fridrik* unokafivéremet választom, először mert szeretem, másodszor mert ő, *atyjának egy nyegle tette* miatt, mely az én létezésemet vonta maga után, elesett a dús örökségtől; megosztom vele tehát így, legyen az övé, habár kerülő úton jutott is hozzá...

És valóban az unokafivére neje lett, akivel máig a legboldogabb életet éli.

Aki valódi nevére kíváncsi, az csak kísérje figyelemmel a jótékony intézményeket, adakozásokat, mindenütt ott szerepel a neve...

De erről beszélni már a riporter és nem a krónikás dolga.

A CÁR DIADÉMJA.

Budapest főúri palotáiban és a vidék idő-barnította várkastélyaiban olykor-olykor előszedik a régi díszmentéket, fringiákat, ékszereket; a *felső tizezer* ősi díszben, ősi fénynyel mutatta be így hazánk ezer éves fennállásának nagy ünnepét.

Régi ruhadarabok kerültek elő, nehéz, pántos, vasasládák fenekéről. Vérrózsákkal kirakott szabályák, melyeket még a török elleni háborúban vagy Rákóczi hős hadainak élén forgatott az immár régen porrá vált ősapa.

Nem egy ilyen öltönyhöz, kardhoz fűződnek érdekesebbnél érdekesebb mondák. De különösen a női ékszerek azok, amelyeknek majdnem mindnek van története.

Egy ilyen rendkívüli érdekes, bizonyos tekintetben történelmi nevezetességű ékszernek egyik darabja volt a kezeim közt, amely egykor a Sárosmegyében máig is virágzó lucskai és kükemezei *Bánó* nemzetségé volt és hajdan korának egyik legszebb asszonya viselte.

*

Jelen század elején híres volt a felvidéken Raszlavica, közel a lengyel határhoz, mert három-négy vármegye járt oda, az úgynevezett *felső kastélyba*, görbe napokat csinálni, enni, inni, kártyázni, hét nap, hét éjjel egyfolytában dárídózni.

Bánó András és felesége, egy csodálatosan szép asszony, a Rozgonyi Cziczellék, Zrinyi Ilonák fajtájából, egyként szívesen látta az éhes, szomjas vendéget és ha fogyott, ürült a pince és hombár, csakhamar meg is telt az.

Messze földön híre volt Bánó András vendégszerető kastélyának, világszép asszonyának. Felső Magyarországnak nem volt látogatottabb kastélya, mint az Eperjes és Bártfa közt fekvő Raszlavicának.

Történt, hogy 1814-ben nagy tanácskozásra gyűltek össze a birodalom székvárosában, Bécsben, Európa hatalmas koronás fői és mindenképpen okoskodtak, hogy tudnák ártalmatlanná tenni a franciák rettegett Cézárját, Napoleont, aki már-már mindnyájok nyakára gázolt és meg akarta változtatni a világ térképét.

Részt vett ezen a tanácskozáson I. Sándor, az orosz cár is, korának egyik legpoétikusabb hajlamú, legromantikusabb fejedelme.

I. Sándor: kedvelője irodalomnak és művészetnek, bálványa az asszonyoknak, valóságos német Minnesänger, akinek kezébe jobban illett volna a lyra, mint a rettenetes Pál cár örökbe hagyott kancsukája.

Mikor a nagy tanácskozások, amelyeket a *bécsi kongresszus* név alatt ismer a világtörténelem, véget értek, a koronás fők is elbúcsúztak egymástól és szíves vendéglátó gazdájuktól, Ferenc császártól; azután ki-ki elindult a maga országába.

Ment Sándor cár is haza a vidám, nyájas Bécsből, ahol olyan kedves emlékek marasztották, ahol annyi műélvezetben részesült fejedelmi barátja és szövetségese színházaiban. Ment hideg, komor országába, amelynek napsugara is fagyos és ahol az alattvalók komorak és ridegek, mert fejedelmükben soha sem ismerik a népek atyját.

Útja Magyarországon át, Galiciába vitte s egy alkonyi estén a fényes cári hintó, az előlovagló fullajtárral csak behajtatott Raszlavicára, egyenesen Bánó András *felső kastélyának* az udvarára. Az úti programban ez a hely volt kijelölve a felséges cár éjjeli szállásául.

Bánó András és neje, a kastély előtornácában, a szőnyeggel és virággal díszített lépcső alján fogadták a cárt, Ferenc császár és király szövetségesét, aki minden udvari feszt mellőzve, mint messze földről jövő utas, barátságosan fogott kezét a házi úrral és háziasszonnyal.

A híres Bánó-pince és konyha feltálalta azon az estén, ami csak jó volt és a valódi francia pezsgő mellett, pókhálós üvegű, a smaragd fényében csillogó rénusi borok és olyan tokaji aszú állt az asztalon, amelynek átalagából még Rákóczi Ferenc hadnagyai ittak áldomást Érsekújvár falai alatt.

A cárt különösen meglepte a háziasszony rendkívüli szépsége és szellemes társalgása és vacsora után azzal a bókkal tért nyugalomra, hogy a bécsi udvari ünnepélyek fényéből örök kár, hogy egy olyan gyöngy hibázott *comme la charmante madame de Bánó*. Reggel aztán, mikor az estelihez hasonló pazar villásreggeli után búcsút vett a cár, kék bársonyokban remek gyémántdiadémot nyújtott át a háziasszonynak *csekély viszonzásul a Raszlavicán élvezett szíves vendégszeretetért* - mint ő maga mondta.

- Bármiben lehetek az életben szolgálatára, asszonyom, I. Sándor nem fogja feledni Raszlavica tündérét! - Ezzel búcsúzott el a lovagias fejedelem.

Alig másfél év múlva aztán sötét felhők tornyosultak a szép asszony eddig oly napsugaras életére. Férje - Bánó András meghalt - még pedig rettenetes módon. A közös hálósobából ugyanis egy csigalépcső vezetett le egy külön kis pincébe, ahol Bánó a legdrágább és legritkább fajú aszú-borokat tartotta. Itt találta meg Bánót megfojtva egyik hajdúja, akinek feltűnt urának hosszas elmaradása.

Abban az időben lapok alig voltak, a hírszolgálat nem volt olyan, mint napjainkban s különösen a nemes urak dolgaiba nem igen szerettek beleavatkozni, így Bánó Andrást is eltemették a környék, de sőt egész Felső-Magyarország nagy részvéte mellett, anélkül, hogy a hatóság valami lépést tett volna a titokzatos ügyben.

De mikor már Bánó a családi kriptában feküdt, egyszerre csak elkezdtek beszélni, pletykálni és csakhamar tele lett a környék a hírrel, hogy az urat senki más nem ölte meg, mint a *nagy-asszony*.

Annyira terjedt a hír, hogy végre az eperjesi nemesi tábla, amely abban az időben kizárólag nemesek bűncselekményeivel foglalkozott, kénytelen volt a dolgot bolygatni és csakhamar megindították a pört Bánó Andrásné ellen.

Miután az ispán olyan terhelő vallomást tett asszonya ellen, ami minden kétségét a gyilkosságnak kizárta, a nemesi tábla pallos általi fővesztésre ítélte az úrasszonyt.

Miután Bánóné minden fórumnál hasztalan apellált végső szorongattatásában, Sándor cárnak írt levelet, melyet lovas legénnyel küldött Moszkvába. A legény, aki egy francia kertész fia volt s a francia hadseregben szolgált, Napoleon alatt megjárta volt Moszkvát, úgyhogy, mint úrnőjét biztosította, bekötött szemmel is oda talál, - szavának állt és a hatalmas I. Sándor kezeihez juttatta a raszlavikai szép asszony kétségbeesett levelét.

Az oroszok cárja visszaemlékezett a magyar úrnőnek tett ígéretére és azonnal írt levelet szövetségesének és barátjának, Ferenc császárnak. Mit írt - soha sem tudhatta meg senki, mert vörös plajbásszal kétszer is alá volt húzva: *a ces mains* és váltott cári kurrirok vitték éjjelnappal Moszkvából Bécs városáig...

Rá egy hétre hivatalos rendelet érkezett Eperjesre a nemesi táblához, melyben I. Ferenc osztrák császár és magyar király elrendeli, hogy: Bánó Andrásnénak de eadem kegyelem adassék és az egész pör, összes írataival megsemmisíttessék. Ilyen messze ért el akkor is a minden oroszok cárijának a keze.

A huszas években, már akkor letette Bánóné az özvegyi fátyolt és Hedry Józsefné volt, midőn egy bártfai képeket áruló ember elmesélte neki, hogy ott a napokban meghalt egy öreg ember, aki régebben mint botos ispán szolgált több előkelő sárosmegyei családnál. Az öreg ember nagy kínok közt halt meg és halálos ágyán bevallotta a gyóntatónak, hogy embert is ölt, egy *volt gazdáját*, akit a pincében megfojtott, aztán ráfogta a gyilkosságot úrasszonyára... hozzátéve, hogy a vesztőhelytől ezt is csak a muszka cár mentette meg.

Ez az öreg botos ispán volt az, aki miatt a nemes úrnő ártatlanul szenvedett volna a vérpadon, ivadékait is meggyalázó szégyenteljes halált.

A cár által adományozott diadémnak csak alsó része van már meg, a felső részt, a koronáját, elzálogosította egyik szorongatott helyzetbe jutott utód s ott is veszett uzsoráskézben.

ELMARADT PÁRBAJ.

A politika nagy hullámokat vet fel olykor.

Egyik szenzáció a másikat éri, botrány botrányt űz és minden más eseményt háttérbe szorítanak a politikai aréna naponként megújuló küzdelmei.

A botrányok, a heves összeszólalkozások nem folynak le mindig simán és gyakran megesik, hogy a szóharcokat karddal intézik el; a zöld asztalnál kezdődött vitákat piros vérrel pecsételik meg.

A közelmúltban lefolyt legérdekesebb politikai párbajok közül való volt a Berzeviczy-Kacziány és a Viczmándy-féle, - a mely alkalommal Viczmándy Ödön Molnár Viktor főispán és Molnár Béla képviselővel verekedett meg.

Par excellence harcias nemzet vagyunk és talán még a Kaspi-tó melletti őshazából hoztuk magunkkal a verekedés szenvedélyét.

A párbajozás különben majdnem olyan régi eredetű, mint a világ és nálunk is, már az ősidőkben is vívtak daliák, bizonyítja ezt *Attila és Buda* párbaja, a melyet Arany János, halhatatlan költőnk oly remekül megénekelt.

Sőt párbajsegédek is voltak, de ezeket a szíttya gavallérokat akkor *igazlátóknak* nevezték s föladatuk akkor is az volt, a mi ma, t. i. ügyelni, hogy semmi szabálytalanság ne történhessen.

Híres párbajhős volt az Árpádok idejében Beten Péter, aki a daliás Kún László király parancsára tizenegy párbajt vívott és ezért nemességet nyert.

A legrégebbi párbajok egyike Héderváry Hektoré, aki fogadott bajnok által vívatott egy Márton nevű főúrnak szintén fogadott bajnokával II. Endre király alatt, 1228-ban.

Ösmeretes Zrinyi Miklós gróf párbaja, aki 1557-ben, Kaproncán verekedett meg egy török béggel. A közelmúltban lefolyt Berzeviczy-Kacziány, Pulszky-Szentiványi, Perczel-Andreánszky párbajok adták meg nekem az impulzust, hogy ócska, megfakult levelek, naplójegyzetek nyomán írjam meg egy régi politikai párbajnak a történetét, amely leginkább azért érdekes, - *mert nem történt meg*.

Ennek a *meg nem történt* párbajnak az 1847-ki híres pozsonyi gyűlésen kellett volna végbe menni, pár évre a híres Wesselényi-Wurmbrand párbaj után, amely az újabb történelmi aerában talán első volt az azóta napirenden lévő politikai párbajok közt.

A Wesselényi-Wurmbrand párbajban is az osztrák főúr kötött az akkori felső tábla ellenzékének vezérébe, báró Wesselényi Miklósba, még pedig az akkori mindenható minister, herceg Metternich Klémensz, határozott sugalmazására.

Wurmbrand a Wesselényi nyakán egy eret vágott keresztül, de az athleta-termetű báró megsebesülve is irtózatos erővel sújtott ellenfelére, úgy hogy a csapás levágta kardjának markolatát és a markolatot tartó négy ujjat is. Remekül megemlékezik erről a párbajról Jókai „*Kárpáthy Zoltán*” című regényében, ahol csak a nagy poétánál sajátos bűbájos nyelven írja le azt a lelkesedést, a melylyel a fiatalság *Miklós bárót* üdvözölte, midőn a párbaj után először jelent meg Pozsony utcáin.

*

Az 1847-iki országgyűlésen a fiatal ellenzék egyik vezérszónoka gróf Vay Dániel volt, Vay Ábrahám valóságos belső titkos tanácsos fia, - rendkívül nagy eszű, ragyogó szónoki képességgel megáldott fiatal férfi.

Atyja, aki grata persona volt a bécsi udvarnál, és intim barátja herceg Metternichnek, nagyon rossz szemmel nézte fia liberális szereplését. Különösen azért haragudott rá, hogy beállt a Kossuth által szerkesztett „Pesti Hírlap” főmunkatársának, és ő írta abba a legszabadabb gondolkozású cikkeket.

Egyik ülés után, a mikor Vay Dániel szabadelvű beszédeinek egyik leghatalmasabbikát tartva, Szemere, Bezerédj István, Széchenyi István és többek társaságában kifelé igyekezett, - mellé lépett gróf Waldstein és így szólt:

- *Igy nem szabad mágnásnak beszélni, még kevésbé olyan ember fiának, a kinek atyja a Szent István-rend nagykeresztése és mindent az osztrák császárnak köszönhet.*

A fiatal Vay megfordult kissé, aztán vállat vonva, odavetette:

- A politikában nincsen apa és fiú - szerintem különben *mágnás* sincs, csak *ember*... én az emberjogokat védtem mai beszédemben, ha ez önnek nem tetszik, akkor előttem ön sem megy ember számba.

Waldstein gróf elvörösödött és hátat fordítva Vaynak, érthetetlen szavakat mormolt.

Másnap reggel Waldstein gróf elküldte segédeit gróf Vayhoz, aki elfogadta a kihívást.

Vay alig másfél éves házas volt akkor és fiatal, ideálisan szép neje, egy Sennyey bárónő, éppen akkor lépett be férje dolgozó-szobájába, mikor onnan a Waldstein segédei távoztak.

A női lélek hajszálvékony finomsága, az a sajátos divináció, amely megsúgja az asszonynak, ha szeretettjét veszély fenyegeti, tudára adta a grófnénak is a közeledő balvégzetet.

Elkezdte férjét faggatni, kik voltak, mit akartak a feketébe öltözött urak, de ez természetesen nem akarta az igazat mondani.

Végre a grófné karjára kapva néhány hónapos leánykáját, kinyitotta az ablakot és fölugorva a párkányra kétségbeesésében azt kiáltotta, hogy gyermekével együtt az utca kövezetére dobja magát, ha férje nem vall be neki mindent.

És Vay, aki férj volt és apa, az első gyöngeséget akkor követte el, mikor nejének fenyegetésére bevallotta, hogy *Waldstein párbajra hívatta.*

A grófné esztétét vesztette.

Haját tépve, síró görcsöket kapott és az ajtó elé dobva magát, azt mondta, hogy férjét csak *holttestén* keresztül engedi a párbaj színhelyére menni.

Vay Dániel kért, könyörgött, fenyegetőzött, semmi sem használt.

A grófné lekapta a falról a töltött pisztolyt és ideges extázisában keblének irányozva a csövet, azt követelte férjétől, hogy az ő és gyermekük életére esküdjék meg, hogy nem verekszik meg.

Irtóztató harc keletkezett Vay Dániel lelkében.

A férj és az apai érzés, szembeállítva a gentleman fogalmak becsületével; végre is az első erősebb volt, a gróf letette nejének a kívánt esküt.

Ez alatt Waldstein segédei az egész városban keresték és miután nem jelent meg a kitűzött órában, diszkvalifikáltak nyilvánították.

Gróf Vay két öcscse, Mihály, huszártiszt és a kis, alig tizenhat éves Laci, dsidás kadét, rendre elküldték segédeiket gróf Waldsteinhoz, de ez nem akart velük megvívni.

- *Nem ők, a bátyjuk sértette meg...* gyerekekkel nem verekszem - mondá Waldstein és el is utazott Pozsonyból.

A két fiatal Vay grófon kívül még az akkori ellenzék tizenkét vezérférfia küldött segédeket Waldstein gróf után Bécsbe, hogy megverekedjenek Vay helyett - hiába volt.

A hírhedt vívó és lövő Waldstein gróf épen csak Vayval akart megverekedni, mert a kamarilla tudta, hogy ha őt egyszer elteszik láb alól, az ifjabb mágnások erős ellenzéke oldott kévéként hull szét - és magától feloszlik.

A meg nem történt párbaj, dacára, hogy még akkor a hírszolgalat sokkal gyöngébb volt, csakhamar országszerte köztudomásúvá lett és óriási port vert föl.

A szigorú gentleman-kritika követ dobott Vay Dánielre, a szív emberei mentegetni kezdték.

A tény azonban mégis az volt, hogy az osztrák kamarilla célt ért, mert ha nem halt meg, de *elhallgatott* a híres ellenzéki vezérszónok és teljesen a magánéletbe vonulva vissza, nem szerepelt többé a politikai arénában.

A sok megtörtént politikai párbaj közt nem a legutolsó ennek a meg nem történtnek a históriája, a melyet a *leghitelesebb* forrásból írtam meg.

Vay Dániel késő aggkort ért el, de a nyilvánosság elé nem lépett ki többé.

Magányában egy nagy történelmi munkán dolgozott, amely halála előtt pár évvel napvilágot is látott, felköltve a szakkörök figyelmét.

Nagyérdekű magánlevelezések is maradtak utánna, amelyek különösen a forradalom előtti politikai életre vetnek élénk világot és egykor jó források lesznek a jövő történéseinek.

Nagyra hivatott pályát akasztott meg nála *egy ki nem lőtt golyó...* és rajta is beteljesedett az örök igazság: *Férfi sorsa az asszony...*

Boldog az, akit gyöngéd női kéz szeretettel, de *okosan* vezet, megértve, hogy az élet küzdterén szereplő férfi jelszava mindig a rómaiak mondása legyen: a *paizszsal, vagy paizson*.

ZSIDÓ IDYLLEK.

Mintha a forró sugár tavaszt hazudna az őszbe. Alig látszik a hervadás, hogy itt ülök a margitszigeti új kioszk előtt, lustán, fáradtan bámúlva magam elé.

Olyan üres, olyan unalmas nekem minden itt, ez alatt a ragyogó kék ég alatt, ebben a nagy sokadalomban. Pedig mintha egy darab Monte Carlo, vagy a nizzai Promenade des Anglais volna most a sziget. Az ernyős levelű pálmák, tobozfürtös, óriási fehér- meg rózsaszínű crisanthemumok, a kioszk előtt az amerikai nádszékek, meg a szép asszonyok egész raja - akárcsak a Riviera egy pillanat-fölvétele lenne.

Nem messze tőlem egy sárgahajú, tengerszín szemű asszony ül. Talán festett ez a sárga haj, amely mint érett búzakalászból font keret övezi a kissé élezett profilt. De fülében valódi a gyémánt-bouton s büszkén szórva rózsásból kékesbe, majd opálsárgába átjátszó szikráit, hirdeti, hogy a férj nagy, szolid ház a Lipótvárosban.

Egy másik asszonynyal beszélget, akinek telt idomain megfeszül az ivoirszín selyemblúz. Csipke entredeux-je közül néha ki is csillan az aranyos-barnásbőr s amint izeg-mozog a nádszéken, selyem juponja suhog, a selyemnek azzal az izgató suhogásával, amely épen úgy megbizseregteti a hátgerincet, mint a női testből kipárolgó langyos, elkábító illat.

Füstkarikákat fújtam a szivaromból - csak úgy véletlenül hangzott át hozzám egy-egy szó, egy-egy mondattöredék.

- Feldmann...

- Ah! igen, a kassai doktor, meg a grófnő.

- Már *dementirozták* is...

Igy mondta és bizonyosan soha a kezében sem volt a *Magyarosító Szótár*, amelyet kitűnő reszort-miniszterünk Madarász József urambátyám szittya interpellációjának a következtében íratott meg.

Kissé pesties magyarságukról azonban tisztán kiértettem, hogy a legújabban készülő mesalliance-ról, a Taaffe grófnő és Feldmann Gyula kassai orvos szerelméről van szó, amelyet a felső tízezer szalonjaiban *zsidó idyll* néven emlegetnek.

Ebben az idyllben épen csak az a meglepő, hogy a férfi a zsidó. Mert hiszen Kozma Andor jeles írónk csak nemrégén verselte ki, hogy a magyar ember, a zsidóság szebbik felére sohasem terjesztette ki az antiszemitizmust. Hebrón virágszárait már dédapáink idejében sem vetették meg a nemes urak, azonképen az unokáik sem. Fusson csak végig valamennyi a Leporelló-listán, bizony, hogy egyik sem lesz híjával valami tüzes zsidó menyecskének, vagy ábrándos szemű, halavány leányzónak. Mindegyiknek megvolt a maga *zsidó idyllje*.

Ezt dokumentálja a Zsiga bácsi históriája is.

Ott mesélte el fekete kávé mellett, egy messzevidéki nyaraló tornácán. A hársfák levelei már hullani kezdtek, a cigány meg húzta a búcsúztató, bánatos nótát:

Ha elmegyek kedves rózsám messzire
Jutok-e még néha, néha eszedbe...

Szomorú volt a história is és mélázgatva hallgattuk: a szőke, tejfehér arcú versíró ifjú, egy sugár, göndör, selymes-hajú asszony, meg én.

*

Híres fogadó volt Znióváralján a *Vám*. Hat vármegyében sem akadt olyan korcsma, mert néha egy héten, hét napig el sem hallgatott benne a Kiss Pali hegedűje.

Az alispán öcsce, ha bevette magát oda mulatni, huszonnégy óráig meg nem mozdult az asztal mellől. De azért ki nem fogatott. Szélvész téphette a négy arabs sörényét, szakadó zápor verhette a *szandlófert*; ott kellett állni a készségnek. Hadd tudja meg mindenki, aki elmegy a *Vám* előtt, hogy úr mulat benne.

De talán még az alispán öcscsénél is gyakrabban betért a híres fogadóba a megyei főmérnök gavallér fia, aki alsó-felső, nagy, vagy kis predikátumot nyomatott a vizitkártyájára.

A Pista gyereket azonban nem a mulatás csábította a *Vám*-ba.

Sokkal ábrándosabb, édesebb érzés volt az, mint a duhajkodás vágya. Nem borra: csókra szomjazott a nemes úrfi, még pedig a szép fogadós-leány csókjára.

Ott sóhajtozott a virágos ablak alatt. Estenden pedig, mikor már elcsitult a mulatók zaja, odaállította Kiss Palit a barna legényekkel s a dal szárnyain szállt vágya, epedése:

Cserebogár sárga cserebogár,
Nem kértem én tőled, mikor lesz nyár,
Azt sem kértem, sokáig élek-e,
Csak azt mondd meg, rózsámé leszek-e...

És ezt a bánatos kérdést dalolta belé hegyekbe, erdőkbe a szép *Fáni* is, a fogadós leánya. Mert ő is viszonzta az ifjú érzését, de mint nő, a nők sajátosan finom divinációjával sejtette, hogy nem vezethet ez a szerelem jóra, hogy nagy boldogtalanság lesz ennek a vége.

Zsidó leány volt *Fáni* és az őseire büszke inzsellér kitagadással fenyegette fiát, ha menyül hozzá házába.

Mit ért az, hogy a leány kedves volt, szíve nemesebb, mintha nemességét hatszázados kutya-bőr bizonyította volna, hogy műveltségben, finomságban túltett a megyei kisasszonyokon. Minden jó tulajdonságát semmivé tette hite, amelyet a modern liberálisok kellemetlen vallásnak szoktak maguk közt nevezgetni.

Szomorún nézett végig *Fáni* gonddal gyűjtött, kedves kis könyvtárán. Mit is ért neki Schiller, Lenau, Heine, Petőfi, Arany meg a többi remekírók, ha nem velinpapiros, de kutya-bőr dirigálja még a szerelmet is.

Igen. Mert a nemes uraknál fő az egyenrangúság. Ha másként nem megy, a rokonságból kell beérni valakivel, férfinak, nőnek egyaránt. Csak a vér ne keveredjen össze holmi plebejus piros vérrel. Nem. Inkább szivárogon ki az ősi fluidum egy kis acélgolyó nyomán. A büszke cimer alatt pedig a boldog feltámadásnak reményében, szenderegjen az illető szerencsétlen flótás, aki szemét hatszáz esztendő kutya-bőrön alól merte asszonyi állatra emelni.

Pista úr ugyan nem lőtte magát föbe, sőt feleséget is vett az atya receptje szerint. De bizony csak két szív tört meg azon a napon, mikor a nekikeseredett legény utóljára húzatta a *Vám*-ban: *Cserebogár, sárga cserebogár...* És két élet ment tönkre a vérnek tisztán maradása miatt.

*

Jókai írt egy regényt olyan emberekről, akik kétszer halnak meg. Lehet ám élve is holtra váltan sétálgatni ezen a napsugaras, szép világon. Úgy, hogy nincs illata a virágnak, fénye a csillagnak s minden fölhangzó dal halotti éneke a szív eltemetett boldogságának.

Mint holmi ócska levelekből, följegyzésekből böngészem, a főmérnök úrhoz hasonlatosan gondolkozott kislelűdi Kisfaludy Mihály uram is, akinek két fia, Sándor meg Károly pedig mégis inkább írásos munkáik, mint a kutya-bőreik révén hagytak maguk után jó emlékezetet.

Szegény Kisfaludy Károly. Egész élete a legmegdöbbentőbb tragikum.

Születése anyja életébe került, s mert Kisfaludy Mihály uram imádta a feleségét, ezért a véletlen szerencsétlenségért a fiút gyűlölte meg.

Míg Sándor úszott a bőségben és az apai szeretet melegében fejlődött testben, lélekben nagygyá, addig Károlynak rideg szeretetlenség, hányattatás jutott osztályrészül.

Még mint az Eszterházy-ezred főhadnagya, a francia háború lezajlása után, Pesten volt helyőrségen, ahol beleszeretett Heppler Katinkába, egy elszegényedett dohánykereskedőné leányába.

Kisfaludy komolyan tűzhely-alapításra gondolt ekkor s ehhez atyja segítségét kérte.

A büszke nemes azonban hallani sem akart a *purger* lányról és kereken megtagadott minden segélyt fiától.

Kisfaludy Károly azonban érezte már magában az erőt, hogy a saját munkájából is eltarthat egy asszonyt. Atyjának nem szólt többé, de kilépett ezredéből és a polgári pályán nézett állás után. Ám Heppler Katinka, akinek semmi kedve sem volt nélkülözések közt élni, míg imádója kenyér után járt, egy gazdag polgárnak nyújtotta kezét.

A szerelmében csalódott ifjú csak a szülői ház csöndjét óhajtotta most már, apai, testvéri szeretetben keresve vígaszt bánatára.

Minden kis diák tudja a litteratura-históriából, hogy Kisfaludy Mihály uram téthi kúriájában nem hogy befogadta volna boldogtalan Károly fiát, de sőt kiűzette - amely cselekedete századok múltán sem fog annak a nemesi címernek becsületére válni, amelyiknek derogált a *purger*-lány.

Kisfaludy Károly további sorsa is ismeretes a litteratura-históriából, így az is, hogy a huszonhárom éves ifjúnak szívsebei lassacskán begyógyultak.

A bécsi táncosnővel való viszony, rövidebb-hosszabb selejtes szerelmek, ki beszélne ezekről. Olyanok azok minden férfi életében, mint a sáros utcán való kénytelen járkálás.

Nyomorgás, küzködés után bekövetkezett a *Tatárok* első előadása. A régi, rossz *Rundellá*-ban játszotta el a fehérvári színjátszó-társaság.

Kisfaludy Károly egyszerre híres ember lett.

Magyar író létére az anyagiakkal küzdött ugyan még azután is, egész haláláig, de az erkölcsi elismerésből annyi jutott neki, mint kortársai közül kevésnek.

Hír, név, dicsőség, minden meg volt már, csak a szíve sóvárgott olthatatlan szomjúsággal a boldogság után.

Ezt kereste kora ifjúságától kezdve, ez volt lelkének epesztő vágya szünetlenül. A boldogság egy asszony szerelmében, aki szeresse és megértse egyaránt. Legyen osztályosa nagy terveinek, örüljön sikereinek, lelkesedjen irodalmi dicsőségén, az otthont pedig, a szegény magyar író otthonát varázsolja menyországgá. Szerelmes mosolygása legyen napsugara, két puha, forró karja, bársonyos pamlag helyett legédesebb pihenője.

Talált is volna talán ilyet - de ama bizonyos kutyaőr itt is megrontotta néhai való jó Kisfaludy Károly cirkulusait.

A mai Deák Ferenc- és Miatyánk-utca sarkán 1820-30 körül egyemeletes ház állott, melynek frontját Löffler Jakab orvostudor lakta.

Már a név is jóformán elárulja: micsoda valláshoz tartozott a doktor úr, aki egyebekben tudós, rendkívül művelt férfiú volt, nemkülönben a családja is.

1822-ben, mikor már az *Aurora*-t szerkesztette Kisfaludy, lakást keresett s egyik jó pajtásával elindult a városba. Messze se legyen, jó levegő is legyen. Ezt óhajtotta az író, akit már akkor meglehetősen elnyűtt az élet, meg a sok szenvedés.

Az egyemeletes ház, kevés lakóval, közel a Dunához, megfelelt Kisfaludy céljainak és csakhamar be is költözködött Löfflerékhez, akik két szobájukat, mint szokás, *cédulán* hirdették.

Kisfaludy, dacára magyar nemességének és predikátumának, nagyon megszerette a finom zsidó családot. Naponta bejárt hozzájuk s lassankint annyira familiáris lett, hogy Löfflerné, ha kisebb gyerekeit nem találta, csak a *Károly bácsi* szobájában kereste őket.

Kisfaludy is nagyon szerette a Löffler gyerekeket, de talán mégis leginkább vonzotta a doktoréhoz a család legidősebb leánya, Nina. *Oberaltesté*-nek nevezte rendesen az író s nemsokára mély, forró szerelemre gyulladt a szép leány iránt.

Túl volt már akkor a három X-en Kisfaludy Károly. Abban a korban, amikor a szerelem nem futó, romlékony érzés többé, mikor már sietni kell a boldogsággal.

Kétszeres erővel látott munkához s Löffler Nina iránti szerelme idejére - 1822-26 - esnek legmaradandóbb sikerei, legkomolyabb törekvése.

Első kudarca után nem merte ugyan atyjának bevallani, hogy ismét nem kutyabőréhez méltóan dobog a szíve, de megkezdte az áthidalást.

Éppen Szent Mihály-napját, Kisfaludy Mihály uram nevenapját választotta ki egy fiúi tisztelettől áradó levél megírására.

Hetvennyolc esztendeje körülbelül annak, hogy egy enyhe, homályos szeptemberi alkonyaton megkoncipiálta levelét, így:

Minden tiszteletre méltó
Kedves Uram Atyám!*

Megfosztva már régen atyai kegyelmétől, mégis bátorkodok e következő Neve napjára Uram Atyámnak e néhány sorokkal alkalmatlankodni. Az Ur Isten tartsa Uram Atyámat tellyes egészséggel és áldja meg minden testi 's lelki javakkal, hogy hálaadó gyermekei ezen ünnepet még több számos esztendeig szívbeli örömmel ülhessék. Én ez esztendőre egy magyar Almanákot adok ki, Ő Felsége a Császárné különös kegyességgel elfogadta a Dedicatit és képét is kiengedte rézben metszenem.

Ezekből megláthatja Uram Atyám, hogy időmet nem hasztalan foglalatosságokban töltöm - 's legalább azon vádokat, mellyek talán ellenem tétettek, hathatósan megcáfolták - 's hogy mindenképen azon törekszem, hogy mocskot nem hozok sem nevemre, sem nemzetségemre.

Ezentúl szándékozom a magyar Históriát 120 rézmetszetekkel kiadni, mellyeket magam készítek és a Ferdinánd királyi hercegnek dedicalom.

Ezek után Uram Atyámnak ezerszer csókolván kezeit, maradok mindég igaz tisztelője és hálaadó fia.

Pesten 26.

Károly.

* Eredetije Darnay Kálmán sümegi levéltárában.

És sajátságos! Kisfaludy Károly azt az atyát, aki Sándor fivérét mindenben úgy megkülömböztette, aki neki alig adott egy két jó szót, aki élete legválságosabb szakában nyomorogni, éhezni hagyta, a rajongásig szerette s még férfikorában is úgy írta hozzá intézett leveleit, mint valami kis iskolás diák.

Az a rövid, néhány év, amelyet Löfflerék házában töltött, a legnyugodtabb, a legboldogabb időszak is volt Kisfaludy Károly életének.

A művelt, ábrándos leányka szintén viszonzta a jeles író érzelmeit, akinek országos híre természetesen hiúságának is hízelgett egy kissé. Boldog esték voltak azok ott a Löfflerék békés családi tűzhelyénél. Kisfaludy rajzolni tanította Nina kis nővéreit, vagy mesélt szép érzékeny történeteket. Egy ilyen estén írta Kisfaludy a leányka emlékkönyvébe a következő versecskét is:

Gesundheit verlängere dein Leben
Und Freude verkürze die Zeit.

Egy ibolyaszálat is ragasztott az albumlap sarkára és Nina később odatette a költő névjegyét, amely az akkori kor divatjához híven, német volt s maga a tulajdonos írta a két sphinx által emelt virágfűzérbe *C. Kisfaludy*.

Tehát egyszerűen: Carl Kisfaludy, *von* nélkül. Ámde a rokonság másként vélekedett. Testvérébátyja, aki sohasem törődött Károly öcscsével, most egyszerre több ízben fölkereste, lelkére beszélt, szörnyűségnek mondotta a zsidó leány iránt érzett szerelmét, végül pedig azzal is megfenyegette, hogy ezáltal a botrány által a magas társaság, az udvar nehezen megnyert kegyét is el fogja játszani.

Kisfaludy Károly sem biztos állással, sem jövedelemmel nem rendelkezett. Mindent az *Auróra*-tól várt, amelynek ajánlását elfogadta Karolina-Augusztá császárné. Betegség is gyötörte már; nem érzett magában több erőt családjával, a nemesi előítéletekkel szembe szállani.

Lemondott tehát Nináról s kedves otthonából elköltözve, a Kis-híd-utcában bérelt magának lakást, ahová egy doktor barátjával csakhamar be is költözködött.

Ami azután következett, az már csak haldoklás volt. Mikor nagybetegen feküdt s a város tele volt ezzel a szomorú hírrel, Löffler Nina nem tudott magán uralkodni.

Egy ködös, homályos novemberi estén, Pepi nevezett kis hugával ment el haldokló kedvese lakására, aki egy utolsó csókban búcsúzva tőle, könnyes szemmel emlegette a visszahozhatatlanul elveszett édes órák boldogságait.

Nina akkor is ott volt, mikor az imádott férfi koporsóját kikísérték a régi váci-úti temetőbe, koszorúiból virágot, sírjából néhány fűszálat tépve. Odatette emlékkönyvébe az elhervadt ibolya mellé, remegő kézzel írva föl Kisfaludy halálának és temetésének dátumát: 1830. november 21. - 1830. november 23.

Sohasem felejtette, örökké siratta az egykori ideál a szegény magyar író emlékét, akinek borús szerelmét most a Taaffe grófnő zsidó idyllje juttatta eszembe.

Időszerű is, mert újra temetni akarják Kisfaludy Károlyt. Harminc esztendő a nagyvárosi halott zsellérsége. Ennyi telt el azóta, hogy a *Tatárok* íróját áthozták a váci-úti felhagyott temetőből. Úgy volt, hogy közös verembe dobják a nemzet még egynéhány napszámásával. Aztán fölszólt az ellen egy derék magyar kőfaragó, Gerenday Béla, azóta meg már a főváros, Győrmegeye, utóbb a Kisfaludy-Társaság is temetni akarta Kisfaludy Károlyt.

Temetni. Mert ehhez nagyszerűen értünk mi magyarok, hatfogatos, üveges kocsin visszük ki íróinkat, akiknek világéletükben konflisra sem tellett. Elhalmozzuk koszorúval is, sőt néha olyan pompás oszlopot is állítunk, aminek az árából, életében, valamelyes jó kis ámbitusos kúriát vehettünk volna neki egészséges, napsütötte, ákácillatos vidéken.

Ha szegény Kisfaludynak *három temetés* helyett csak *egy* ilyen kis kunyhócskát ajándékoz vala nemzete, Löffler Nina bizonyára nem szökik titokban halálos ágyához, de talán maga a halál is elmaradt volna ama bizonyos kor végső határáig. Annyi azonban igaz, hogy nemesi címerén nem esett csorba és a selyem-tafotára nyomatott, féllábon álló, kettős keresztet tartó sas, koporsójának két oldalára akasztva, büszkén hirdette:

TEKINTETES
KISFALUDI
KISFALUDY KÁROLY
A MAGYAR NEMZETI ACADÉMIÁNAK
RENDES TAGJA
NEMES BARS- ÉS BEREK VÁRMEGYÉNEK TÁBLABIRÁJA
SZÜL. TÉTHEN MÁRCZ. 19. 1790.
MEGHALT PESTEN NOVEMBER 21. 1830.

AZ UTOLSÓ TÜNDÉR.

Az 50-es évek derekán, mikor még csupán ladikokon jártak a szigetre, egy százszorszép, rendkívül érdekes asszony bírta azt bérben, akit a budapesti társaságban csak „a Margitsziget Penelope”-ja néven ösmertek.

Szép és szeszélyes volt és lábainál nemcsak Budapest, de fél Európa legelőkelőbb, legdaliásabb lovagai heverték, és a Szajna-parti Bábelből épen úgy mint a ködös Albionból eljöttek akkor vendégségbe a Margitszigetre.

Penelope valódi fejedelmi fénynyel rendezte be a *kastélyt* és ha már csönd szállt alá a világra és az alkonyfény utolsó sugarai is eltűntek, a vén Gellért szürke orma mögött megélénkült künt a sziget és az összeboruló fák lombjain víg zene, pohárcsengés zaja szűrődött át és verte föl a némaságot.

Magyarország egyik legdélcegebb, leggazdagabb mánása E. gróf állandó vendége volt a szigeti ezeregy éjszakai ünnepélyeknek és míg a szép szőke férfi ott epedt a kastély úrnője oldalán, a vendégek Patikárus Ferkótól hallgatták az elnyomatás korszakának legkedvesebb nótáját:

„Megvirrad még valaha -
Nem lesz mindig éjszaka...”

Valódi fejedelmi háztartása volt Penelopenak. Hat bíborpárnás, selyemfüggönyös csolnak szállította a meghívott vendégeit a szigetre, amelyeken huszonnégy evezőslegény teljesítette a szolgálatot. Viseletük fekete bársonynadrág volt, vörös selyemíggel és övvel, fejükön lengő, feketetollas barett, a melyen oldalt, ércből öntve, az úrnő büszke családi címere volt látható.

Inasai hófehér térdnadrágot viseltek, ezüsttel gazdagon hímzett frakkot és hajporos parókat. Mária Antoinette „kis Trianon”-ja volt akkor a sárga kastély környéke és a bűbajos rokokó-keretbe, a rokokó-kor minden erőit és hibáit egyesítve, úgy belé illett ez a csodálatos, valódi álméletet élő asszony.

Nem volt az ötvenes években számottevő mánás, szereplő gavallér, aki meg nem fordult volna Penelope szigetére. Sőt a legérdekesebb párbajokat is itt vívták a sárga kastély hallgatag falai közt. Reviczky Szevér, a genialis író, aki később csakugyan egy párbaj áldozata lett, szintén vívott itt egy párbajt, de ellenfelének nevét nem jegyezte föl annak a kornak a krónikása. S ami a legregényesebb, a szép asszonyról az volt a hír, hogy rendesen végignézte ezeket a párbajokat. Annak a nagy teremnek, ahol a párbajokat vívták, az ajtajában tudniillik egy kerek, elrejtető nyílást fedeztek fel, mely Penelope szobájára szolgált. Kik szeszélyeit ösmerték, meg voltak győződve, hogy a szép asszony, a nyílás mögé rejtőzve, gyönyörködik a felhevült férfiak harcában, akik nem ritkán érte ontották vérüket.

Megfordult akkor ebben a társaságban gyakran b. Wenckheim Béla, a híres agarász és később, a 67-iki kiegyezés után, ő felsége minisztere, báró Wenckheim László, gróf Andrássy Manó, még afrikai útja előtt, Batthyány Arthúr gróf, később a bűbajos Apratin Júlia férje és még számosan, akik ma már mind „csöndes emberek” és gavallér stikljeikről csupán az utána jövő nemzedék beszél. Penelope nyári báljai akkor épen olyan híresek voltak, mint a császárfürdői bálók és aki a szocietásban akart élni, annak okvetlen részt kellett vennie ezeken a mulatságokon; mert ott adott egymásnak találkát Budapest „fine fleur”-je.

Ő adta az első garden-partiekat Magyarországon, amelyek azóta főuraink vidéki kastélyaiban annyira meghonosodtak. Délután négy órakor kezdődtek ezek a kerti ünnepélyek, a vörös inges keizonok erre az órára hozták át a pesti vendégeket.

A kastély előtti fák alatt dúsan megrakott asztalok álltak, csillogott a tenger ezüst és a nyári nap sugaraival vetekedve szikrázott a metszett kristálypoharakban Cliquot özvegyének rózsaszínhabos bora.

Budapestnek akkor pangó társadalmi életét Penelope tartotta ébren, aki új meg új szórakozásokat találva ki, frappáns, szeszélyes ötleteivel bámulatba ejtette a világot.

Exklusív kör volt ez is, de exkluzivitásához hozzá lehetett férni.

Penelope az írókat is meghívta A „Hölgyfutár” egész hasábokat közölt ezekről a pazar ünnepélyekről és az akkori társaság hölgyei a legelső kézből, csak Penelopetól kapták a párisi divatot.

*

Volt azonban egy szomorú lapja is ennek a ragyogó séjournak, a szép spanyol herceg tragédiája, amely ma is meglehetősen homályba van még burkolva.

Tüzes, sötét szemű, halvány arcú fia volt a herceg Andalúziának, aki Faubourg saint Germaine szalonjaiban ösmerkedett meg Penelopéval.

A szép magyar asszony elragadta az ábrándos délvidékit, akinek szívében hevesebben lüktet a szerelem, akinek vére jobban forr, mint a mi nyugoti vérünk, és mikor vége volt a long-champsi versenyeknek és *tout Paris*, elhagyta a Szajnapartot, a spanyol herceg is útnak indult, a délibábok hazája felé, kergetve a délibábok legcsalfábbikát, egy szép, kacér asszonyt.

A herceg nemcsak délceg és szép volt, de dúsgazdag is és nagy befolyású, mert rokonságban állt Montijo grófnővel, aki akkor, mint Eugénia császárné, Európa egyik leghatalmasabb trónján ült.

Vannak, akik még emlékeznek rá, midőn Penelope oldalán, tüzes ménen vágatott a városligeti köröndben, vagy ült a nemzeti színház páholyában.

A sárga kastélyban már majdnem a háziúr szerepét játszotta és a szép asszonynak minden ismerőse már gratulált a hercegi koronához. Csak egy volt, a ki nem gratulált.

Egy reggelre kelve aztán köddé foszlott az egész bűbájos álom - a herceg nem volt sehol.

Távozni a szigetről senki sem látta és a társaság előtt szinte hihetetlen volt, hogy az az ember, aki örülten rajongott Penelopeért, egy hang, egy búcsúszó nélkül tudjon tőle megválni.

Kalandos hírek keltek szárnyra, végre egy ilyen hírben aztán megállapodtak az emberek és az máig is tartja magát.

Egy rémes éjféli párbajról beszéltek, amelyet a spanyol herceg azzal a szép szőke magyar mágással vívott, aki nála előbb tartott ígényt a bűbájos asszony szívére.

A párbaj állítólag a romok közt ment végbe egészen közel a Dunához; azalatt, míg a kastélyban a társaság táncolt és szilajon csendültek össze a pezsgős poharak. Tanúk nélkül életre-halálra ment a harc, amelyből győztesen a magyar főúr került ki.

A hercegről az éjszaka után senki sem hallott hírt, ha pedig Penelope előtt említették nevét, elsápadt, remegni kezdett és intim ösmerősei beszélték, hogy igazi régi kedvét, ezután az eset után többé sohasem tudta visszanyerni.

Talán a deli szőke szeladon elmondta neki, hová lett a halvány, álmatag, sötét szemű spanyol, vagy csak a női érzék csalhatatlan finomságával sejtette azt, amiről suttoztak?

A romok hallgatagon állnak a százados fák árnyékában és a Duna mormoló habjai, oda-csobbanva a kövices partokhoz, nem árulják el, mit rejt a vízfenék titokzatos mélye.

Nem valóságos feudális korszakba illő történet ez? A régi várakhoz fűződő regék egész világát megtaláljuk ebben, nem hiányzik belőle valóban semmi, de semmi. Dal, szerelem, féltékenység, boszú - virágillat, csillagsugár, vér és könny - a Troubadour-világ egy visszatérő darabja ez, egy fejezet a régen lezajlott lovagkorból, amelynek ma már legfeljebb csak prózai krónikása akad még. Régen porrá és hamuvá váltak azok a délceg leventék, szép asszonyok, akik akkor a sárga kastélyban mulatoztak, új nemzedék jött helyükbe, okosabb, józanabb, mely annyira idegen a régitől, hogy még azt a helyet is kerülte, mely színhelye volt hajdan ama XIV. Lajos stíljában tartott elegáns lumpolásoknak. Akkor kerülte elvből, a szokásból, divatból, némelyik nem is tudja miért, de kerüli.

És Penelope? Az utolsó várúrnő Magyarországon?

Csöndes falusi magányban élt sokáig szép, nagy, jóltermő, de nagyon prózai környékű birtokán. Azt mondják, még ma is él, de olyan életet, aminőt Jókai írt le egy grófnőről, aki kétszer hal meg, nem hall hírt másokról és nem ad magáról; akik ösmerik nem látják s akik látják nem ösmerik. Talán ő sem ismeri már magát és zivataros téli estéken, mikor a szél rázza az ablakokat és nagy pelyhekben hull alá a hó, gondolkozik régi dolgokról, amelyekről már ő maga sem tudja, megtörténtek-e valóban, vagy csak úgy álmodta valamikor?

KÁRTYÁS ASSZONYOK.

A hetvenes évek derekán egy csodaszép, fiatal, jóformán gyerekasszony vont magára a figyelmet.

Nem volt még húsz éves és mindenki tudta, hogy házassága első napján hagyta ott a férjét, a kihez szülői akarata kényszerítette.

Intim barátnői azt beszélték róla, hogy ő is olyan mint az operettebeli *Marjolaine* és ez természetesen még növelte iránta az érdeklődést.

Elragadó szépsége mellett rendkívül érdekes, szellemes asszony is volt, úgy, hogy nemsokára egész udvara támadt, és divat volt érte rajongni.

Születésénél és férjhezmenetelénél fogva is a legelőkelőbb társadalmi körökben forgott s míg irigye volt minden asszony, lábai előtt hevert minden férfi, ahol csak megfordult.

Van Houssaynak egy regénye, *la Messaline blonde*, akkor nagyon divatos volt ez a regény, és mert a szép asszonynak olyan csodálatosan villogó, szinte izzó szőke hajsátora volt, amely mint egy élő selyempalást borult alá sarkáig, mint a regény hősnőjének, a főuri körökben senki sem hívta másként, mint la Messaline blonde.

Hogy volt-e neki is egy kiválasztott Duc de Parisisje, azt senki sem tudta bizonyosan, mert a tündérszép asszony minden udvarlójával egyformán mulatott, kacérkodott, reményt nyújtva mindegyiknek, de nem váltva be soha a nyújtott reményt.

Csak szórakozni akart és szórakoztatta az a sok érte hevülő, őrlöngő, bolonduló férfi, de soha, a legmerészebb sem ért el többet, mint hogy megcsókolhatta keztyüs kezének a kisujja hegyét.

Ez a szép szőke asszony, aki hajlékony volt, mint a párdúc, karcsú mint a liliomszál, nagyobb, sokkal nagyobb izgalom után vágyott, mint a szerelem.

A játék-szevedély, ez ejtette teljesen a hatalmába.

Képes volt egész estéken keresztül ferblizni, egész éjszakán keresztül és nem volt nála kitartóbb, szívósabb játékos, ha belemerült a kártyázásba.

Mentől hazardabb volt a partie, annál jobban izgatta.

Egyszer aztán elutazott Budapestről és senki sem tudta, hová, merre tűnt a csábos asszony.

Az ismerősök találgatták:

- Bizonyára megszólalt a szive. Akadt valakire, a ki megszólaltatta és valahol idylli napokat élvez.

- Talán az a gazdag orosz szöktette meg, aki Párisból jött utána és szalonjában oly tömérdeket vesztett a kártyán.

Néhány hónap múlva aztán megjött az igazi hír.

A szép asszony egyik barátnőjével elment Homburgba, hogy ott a rouletten nagyban játszhasson.

Eleinte kedvezett nekik a szerencse, óriási összegeket nyertek, de végül elvesztették a nyert összegen felül még saját utolsó fillérüket is.

A tündér egy nagynénjének írta meg ezt, egyszersmind kérve, hogy váltsa ki, mert barátnőjével együtt a szó szoros értelmében zálogban voltak.

Tekintélyes vagyonának jórészt elvesztette ekkor a szép asszony s ügyei rendezésére visszatérve, Budapestről csakhamar végleg Párisba költözött.

Néhány év előtt a véletlen összehozott vele a nizzai avenue de la gare-on.

Kölcsönösen megörültünk egymásnak, kísértem egy darabig s menetközben tréfásan megjegyeztem, hogy bizonyosan most is roulettezik Monte-Carloban.

Elmosolyodott, azzal a csodásan édes mosollyal, mely Tizian Madonnáinak mosolyára emlékeztetett.

- Oh, nem. Egyáltalán évek óta nem játszom már. Kártya sem volt a kezemben. Férjhez mentem... megtaláltam a *Duc de Parisist*.

Az utolsó mondattal a francia regényre célzott, a melynek a hősnője után nevezgették Budapesten.

- Legföljebb a jeux des petits chevaux-n nyerek, vesztek néha egy-két frankot - ezt megengedi az uram.

Később megismerttetett az *urammal*.

Csinos, eleven kis francia ember volt, dúsgazdag, franciásan előzékeny és szeretetreméltó. Szép bariton hangja volt és úgy énekelte a mi nótáinkat, akár Göndör Sándor.

Imádta nejét, a gyönyörű asszonyt és igen boldogoknak látszottak. Meglátogattam őket ottlétem alatt néhányszor pompás villájukban.

Az egész házban nem volt kártya.

*

A másik asszony-kártyás szintén a legelőkelőbb körökhöz tartozott, abból a családból, amelyről az a közmondás van elterjedve Sárosban, hogy: *Nem is ember, ha nem...* és itt kimondják a rímet képező nevet.

Férje is ősrégi gentry-családból származott és szintén szeretett játszani.

Mint képviselő, sokáig lakott Budapesten és itt nyílt házat tartva, különösen az abauji és sárosi gentry fordult meg sűrűn termeikben.

Nem volt az a férfi, aki korrektebbül játszott volna nála.

Egyszer, Kassáról Budapestre jövet, a kupéban kártyázván, nagyobb összeget veszített.

Fölirta az illető borsodmegyei úr budapesti lakcímét, akinek adósa maradt, és noha reggelig is lett volna ideje, még késő tizenegy óra után küldte el inasával a veszített összeget.

Gavallér volt mint asszony-kártyás, hogy példát vehettek róla a férfiak és az volt a devise: *Kein Bruder im Spiel*.

Annyira szeretett kártyázni, hogy egy ízben, a ránci fürdőn, nyolc teljes óráig föl nem kelt a kártyaasztal mellől és végre is, elkeseredett küzdelem után, sprengolta a bankot.

Legkedvesebb játéka a *halber zwölfe* volt és nasi-vasizni úgy tudott, hogy a régi Szabadi nasi-vasistái, a *Nátzi* és a többiek, megirigyelték volna tudományáért.

Ha nem volt partnere, egyedül kártyázott.

Ilyenkor pikettirozott. Osztott magának és képzeletbeli partnerének, gusztált, kiadott, nyert, veszített, és így órákig eltöltötte az időt.

Kedvenc mulatsága volt a patience-rakás is, de természetesen ezt is csak akkor játszotta, ha nem volt kompánia, mert igazi eleme mégis csak a ferbli, a huszonegy, a halber zwölfe, szóval a hazardjáték volt.

*

Szabolcs, Borsod, Heves, Sáros és Abaujmegye majdnem minden gentry-házánál játszottak különben az asszonyok és nem egy igen ügyes játékos volt köztük.

Igy pompásan tarokkozott *Máriássy* Béláné, aki a hatvanas években egyik legfessebb asszonya volt az országnak és a bényei kastély valóban fejedelmi háztartásáról és ritka vendégszeretetről messze földön híres volt.

Sokat tarokkoztak az urakkal Nagy-Kállóban a szép Kállayné is, gyűjtőnéven nevezték, mert alig volt nem szép Kállayné.

A fentemlített megyéken kívül Biharország asszonyai is jól értettek a pagátfogáshoz, és különösen jó tarokkista volt *Beöthy* Andorné, aki különben is egyik legszellemesebb, legélcesebb asszonya volt a megyének.

Nagyváradon az asszonyok közt nagy divat volt a *djabelkázás*.

A djabelka nagyon ártatlan játék és hasonlít a fekete Péterhez.

Egy igen szép asszony honosította meg, s utoljára olyan kedveltségnek örvendett, hogy az urak is mind megtanulták és unalmas, esős délutánokon játszottak a Püspök-fürdő fedett sétányán.

A whist, a l'hombre, a bézigue még most is kedvenc játéka érdekes öreg matronáknak s el sem lehet képzelni főúri társaságot, a hol a fehérhajú douairière, egy-egy ancier-regimebeli régi hódolójával ne játszana el évek óta megszokott whist-partieját.

ÁRNYAK.

A napokban egy *párticédula* került a kezembe. Így mondták ezt a régi világban. Akkor nagyon is számon tartották, küldtek-e *faire part*-t avagy sem, mert a nemküldés nagy negligációra vallott és szörnyűséges apprehenziókra adott okot.

Emlékezem, gyermekkoromban hozzánk is temérdek ilyen fekete szegélyű - mint Erdélyben olyan találóan mondják - *szomorújelentés* jött. A kiterjedt atyafiságban gyakran fordultak elő halálozások.

A fentemlített gyászlapot, amint kezembe került, azon módon a tűzbe akartam dobni. Szemeim azonban temérdek ismerős néven akadt meg. Neveken, amelyeket a nagymama emlegetett. A negyvenes évek híres szép lánygárdája egyikének a neve állt azon a gyászjelentésen: *bernáthfalvi Földváry Etelka*. Némethi-Damaszkin György, a délvidék egyik nábobja, vezette oltárhoz réges-régen a tündérszép lányt, aki most, mint nyolcvannégy éves matróna, húnymta le egykor annyi lángot gyújtó szemét.

*

Akkor virágoztak a szép Földváry-testvérek - Etelka és Laura - amikor a Sisáry-lányok, Sennyey Amália, Obrenovics Katinka, Gorove Nina és Stanci járták a *Lloyd*-bálokon a *kvadrillt*. Csupa romantika és poézisből állt akkor a világ. A lányok *Marienleib*-okat hordtak, Linda di Chamounixből énekeltek és Suetől olvasták *Mathilde*-ot meg a „L'enfant trouvé”-t. A magyar színházban sóhajtoztak, mikor a szép Lendvay Marci szerelmet vallott a színpadon. Elrakták az égő piros kaméliát, amelyet kedvenc udvarlójuktól kaptak, a *Norma*-fához rándultak ki - in's Grüne - májusi napfölkeltét nézni és igen boldogtalanok voltak, ha legalább is egy szerencsétlen szerelem nem viharzott ifjú szívükben. A szalonokat akkor világossárgára viaszolták. Világossárgára politurozottak voltak a hihetetlenül kényelmetlen bútorok is, levendula-illat és világfájdalom terjengett a levegőben.

Akkor virágoztak a Földváry-lányok, a Sisáry-lányok, Obrenovics Katinka és a többi „szellemes kellemes honhölgy”, ahogy Vachot Imre meg Lauka Gusztai báli referádái hirdették. Egyik szép Sisáry-lány megmérgezte magát, Obrenovics Katinka pedig, a szerelmesek és poéták betegségében, sorvadásban halt meg. Ezt a két lányt összes barátnőik irigyelték s aki már nem akart épen méreggel experimentálni, az legalább is ecetet ivott - mert hátha?... Talán mégis sorvadást kap és akkor, ah, akkor olyan szépen leírják halálát a *Honderű*-ben, mint a szegény Katinkaét, akinek száz koszorú ékesítette bársonynyal bevont koporsóját.

Az élők diadalát kevésbé irigyelték akkor a barátnők, s Gorove Stanci kilencvenkilenc Nachtmusik-ja sem ért fel egy tiszta cameliából való halotti koszorúval!

Pedig micsoda diadalokat arattak akkor az élők is! Imhol mindjárt a Földváry-testvérek. Laurának a dúsgazdag, elegáns Karácsonyi Guido udvarolt, ki valóságos szerecsen-inast tartott és olyan négyesen hajtattott ki a lófuttatásra, hogy még a kocsik kerékszőge is vert ezüsből készült.

Hát még az Etelka hódítása!... Nemcsak a testvér-városban, Pesten és Budán, nemcsak Pest-vármegyében, de országsherte híre ment ennek a nagy Eroberungnak.

A palatinus fia, *István főherceg*, szeretett bele a szépséges szép Földváry Etelkába, még pedig olyan komolyan, hogy szinte elképedtek a nádori lakban, de még Bécs városában is.

A daliás, forró szívű, ábrándos palatinus-fi ugyanis kijelentette, hogy kész lemondani rangjáról, címeiről, nevérol, mindenről, de ő feleségül veszi Földváry Etelkát.

Akkoriban rengeteg valami volt ez. A Habsburgok annaleseiben akkor még páratlanul állott János főherceg, a későbbi Graf von Meran esete. Az Orth Jánosok, Wölfling Lipótok pedig még meg sem születtek s az osztrák főhercegeknek gondolni sem volt szabad más asszonyra, mint akit a családi tanács kiválasztott számukra. Mit tegyenek a lángoló szívű „palatinus Pistá”-val, aki egyre jobban beleesett a szerelem sötét vermébe?

Főúri estélyeken, de nagy bálokon, az *urak bál*-ján, a *Frauenverein bálján*, mindenütt mint árnyék kísért az ifjú főherceg Földváry Etelkát. Vele táncolta a kvadrilt, vitte legyezőjét, á la Lavalliére shawlját, - épen úgy, mint akármelyik közönséges halandó, amikor megbolondítja egy pár szép szem. De sőt, *Raststund* alatt még limonádét, mandula-tejet is saját fenséges kezével prezentált a szép lánynak, akit irigykedve nézett a sok mágnásmama és kisasszony. Mert hiszen az mégis horribile dictu, hogy a palatinus elsőszülött fia, az ország jövőendő nádora, nem velük, hanem egy közönséges nemes ember leányával foglalkozik. Annak csinálja a court.

Micsoda bokréták küldődtek Péteri-be, arról csak a benfentes lakájok tudtak beszélni. Micsoda szépséges selyem-casetták, teli-s-teli cukkerli-val, meg igazi párizsi illatosító vizekkel. Pejlovát mindig a *magazin*-okon túl eső, péterii útra terelte a főherceg, ahol térdig süppedt belé a jóféle buckába, míg lelke, szíve minden gondolata megelőzte, ott röpködött a szép Etelka körül.

- Lesz a feleségem, Etelka? - kérdezte valamelyik bálon a főherceg imádottjától, aki tükrös, hattyútollas legyezőjét kipirult arca elé tartva, halkán suttogta:

- Hogyne, ha a fenséges édes atyja is beleegyezését adja.

István főherceg feje is, szíve is égett ez után a varázslatos báli éjszaka után, s úgy, ahogy volt, egy hervadt virággal Waffenrockjának gomblyukában, beállított József nádorhoz.

Koránkelő ember volt a palatinus. Már akkor tett-vett néhány cserép fuchsia körül, amelyeket asztalára állított fő-főkammerdiener-e, az öreg Csurgay, és szedegette le a sárgult, összezugorodott leveleket. Közben nagyokat szippantott a feketegyűrűs szárú selmeci pipából.

- Vajon mi hajthatja ide ilyen korán ezt a fiút? - villant át agyán egyszerre, amikor belépett a szép, sugár fiatal ember.

A palatínussal nem lehetett kukoricázni. Tudta ezt mindenki. Áldott lelkű ember volt, de nem értette a tréfát. Rendet tartott az országban, a saját familiájában is. Mit beszéltek, mit nem, apa és fiú a zárt ajtók mögött, azt nem tudta meg teljes valóságában soha senki. Az öreg Csurgay is csak néhány szót hallott meg, - de ő néma volt, akár a sír. Régi ívású, hárompróbás hű ember. Afféle *treuer Diener seines Herrn*. Még a palatinus halála után is csak annyit mondott ama bizonyos hajnali jelenetről, hogy bizony, nagyon „*Krutzi-Türken*”-ezett akkor a megbolondult fenséges úr.

Csak annyi tudódott ki, hogy István főherceg halovány volt, akár a meszelt fal, amikor kijött édesatyja lakóosztályából, s hogy nemsokára utána hivatalosan eltették Prágába, ahonnan csak akkor került vissza, amikor a palatinusi széket kellett elfoglalnia.

Tavaszi rózsája sok kinyílt addig, el is hullott őszi hervadáskor. A főherceg szerelmi bánatát is enyhítette a jótékony idő. Új virág fakadt eltemetett emlékek sírján. Egy másik szép magyar lány, O. Teréz, dobogtatta meg még egyszer a nádor szívét, de ennek az idyllnek még szomorúbb lett a vége. Meghalt az ideál és kora sírjára Palatinus Pista könnyei omlottak.

Kétszer is nyitott kaput a sors, hogy asszonyaink által magyar vér, magyar érzés frissitse föl a Habsburgok fekete-kék vérét. De valami gonosz véletlen ismét becsapta orrunk előtt az ajtót. Általában sajátságos játéka Fortunának, vagy tán Nemezis átka, hogy szépséges szép mágnás-

leányaink, asszonyaink egyikének sem sikerült magához bilincselni az uralkodó család tagjainak szívét. Pedig milyen nemes missiót teljesítenének, mennyire meg tudnák változtatni a magas politika irányát!

Sőt, úgy látszik, még művésznőink sem igen csinálnak ama fenséges körökben „szerencsét.” Vagy tán az az oka, hogy a főherceg urak csak bécsi színházakba járnak. Ha nyílt versenyre kerülne a sor, bizonyára a mi szinpadi csillagaink lennének győztesek. S a magyar nők befolyása is áldásos volna, mert a szív csak egyféleképpen szeret. Minden szerelem legitim. Minden egyéb csak külsőség, formáság, ceremónia, hókusz-pókusz...

*

A szép, körülrajongott Földvály Etelka is elfeledte lassan fenséges imádóját. A péteri kúria sohasem volt gavallér-vendégek nélkül. Járták a homokos utat az ország legdelibb ifjai, akárcsak Mekát az igazhívó muzulmánok.

Ma is emlegetik még Pest vármegyében, mit mondott a tót forspontos a két fiatal esküdtnak, akik hivatalos minőségben dőcögtek az akkoriban nem szokatlan alkalmatosságon:

- Talan sag nem lannízöbe tecig menyi oda a Péteriba. Nem ilyen sag tekintedezs urazsagnak való az a két frajlicsku. Én ösmerem üket, hordok oda tancimester, francimester. Angliusul ugy beszilnek, mint in magyarul, sag fizikanyal egyig se nem tudja kezibe vennyi.

Nem is volt különben erre szükség. Csak előkelő dúsgazdag urak taposták a péteri homokot. De ha nem is kavarták a rántást, mind a két Földvály-lány, anyjostól, ritka jó gazdasszony volt. Ragyogott minden a tisztaságtól. Egy ízben fogadott egy társaság, találnak-e tíz darab pókhálót Péteriben. A pókhálót akkoriban *menyasszonykendő*-nek csúfolták s jaj volt annak a lányos háznak, ahol megakadt egy-egy lenge szála a kályha sarkában, vagy az ajtófélfá mellett. A fogadók össze is néztek Péteriben mindent. A szobákat, padlást, pincét, de három darabnál többet aranyért se tudtak összeszedni. Azt is egy ötvenakós hordó mögött. Csak a dirigáláshoz értettek kitűnően Földvályék. A három szép hölgy hófehér keze soha sem nyúlt semmihez, mégis ment minden, mint a karikacsapás.

A rózsás arcú, szőke Laura, báró Marschall Levinnek lett a felesége, Etelkát némethi Damaszkín György vette nőül, akivel a temesmegyei Némethen tartott fényes házat s ez egyaránt híres volt pazar asztaláról, mint úri társaságáról, amelynek lelke a szép háziasszony volt.

Csak ritka asszonynak adatott, hogy testi-lelki báját késő öreg koráig megtartsa. Földvály Etelka eme kiváltságosak közé tartozott. Különösen karcsú, sugár alakját megirigyelhette bármely 16 éves lány még akkor is, mikor az ő éveinek számát a megfordított chiffre-ek mutatták.

Erről a délceg termetről, ruganyos járásról mesélik e kedves, jellemző kis epizódot.

Túl volt már a hatvanon Etelka nénénk, amikor egyszer, látogatóban járván, ráesteledett az idő. Sietve búcsúzott s gyors, ringó járásával nekiindult a homályos utcáknak. Egyszerre csak lépéseket hall háta mögött. A lépések nem akartak elmaradni, egyre követték. Világos lett előtte, hogy valami kalandot leső Ritter halad nyomdokában. A többszörös nagymama, mikor már jó messze elvitte magával lovagját, egyszerre csak megállt egy lámpás alatt, fölvetette fátyolát és szemébe nevetett a gavallérnak, aki ijedtében majd sóbálvánnyá vált, s csak ennyit hebegett:

- Pardon, de biz' isten azt hittem, valami tizenhat esztendő fruska szalad előttem.

Kihal, kivész már ez a generáció. Talán Földvály Etelka volt utolsó mohikánja a negyvenes évek *százszorszépei*-nek, akik akkoriban megdobogtatták az aranyifjúság szívét.

Elnéztem a gyászjelentést, amelyen annyi az ösmerős név. Földváry Miklós özvegye - Kappel Malvin. Irodalomtörténeti név. Hiszen ez a szép lány Petőfit lobbantotta egyszer lángra s köztudomású, hogy a szegény, ágról szakadt poéta meg is kérte a dúsgazdag Kappel bankártól leánya kezét. Följegyezték Petőfi életírói azt is, hogy Kappel nem utasította vissza, sőt „meg-tiszteltetésnek” vette a „kitűnő író” ajánlatát, de megjegyezte, előbb megkérdi még leányát. Malvin kisasszony ugyan rajongott a „Cipruslombok” *költőjeért*, de a nagyon is negligált külsejű, darabos modorú *ember* nem tudta meghódítani szívét. S ezt őszintén meg is mondta, őszintébben, mint Szendrey Júlia, a „feleségek felesége”, aki nőül ment Petőfihez, noha különben a Károlyiak inspektorának elegánsan nevelt leánya s a kiskőrösi mészáros fia szívben-lélekben sohasem lettek igazán egygyé.

Mennyi emléket ébreszt még a gyászjelentés. Rajta a Dadányi név is. A *három grácia*: Karácsonné, Vukovicsné, Kinskyné. Aztán Dadányi Jenő nővérei, Constance és Angela, akik a hatvanas években a gyöngyösi társaság csillagai voltak. Hányszor hallottam a mesét a szegény, szép kis hadnagyról, aki öngyilkos lett, mert egy negyedórával később jött a levél, hogy Constance elválik az urától s meghallgatja forró epedését...

Piros rózsa - fehér rózsa... Piros vér, fehér halál... Csupa zengő románc, amelybe most belé-sírnak a De profundis komor hangzatai. Ezeket mondja el bánatosan, mélán a késő nemzedéknek egy szomorú troubadour.

A HALHATATLAN SZERELMES.

Egy keserves éjszakán olvasnivalók után keresgélve, kezembe jutott a „Neue Rundschau” és benne La Mará-nak egy érdekes munkája.

A magyar nőnevelés úttörő apostoláról, *Brunswick Teréz* grófnőről és *Beethovenről* szól az írás. Annak a két kiváltságos léleknek a szerelméről, amely borús, szomorú volt, mint többnyire a geniek szerelme. Mert igaza van Molnár „*Ördögé*”-nek, amikor azt mondja: „Az asszonyok nem szeretik a lángeszeket. Ez nekik alkalmatlan. Csak a mezzanin embereket szeretik, ezeknek van szerencséje.” Szerintem ez a bonne fortune ugyan nagyon relativ s talán azt is jelenti, hogy a chablon-ember maga se kíván egyebet holmi nagyon sekélyes, chablon-szerelemnél.

Chablon-emberek, chablon-szerelmek. Szinte jól esik olyan nagyszabású nőkről olvasni, mint aminő volt Brunswick Teréz, - olyan szerelmekről, mint aminő megdobogtatta Beethoven szívét.

A mult század huszas éveinek magyar társasága nagyon sokat tudott a nagy muzsikusról és Teréz grófnő szerelméről. Ócska naplók, levelek, familiáris följegyzések épen annyit foglalkoztak ezzel a dologgal, mint a dalok édesszavú költőjének, Schubertnek és Esterházy Karolinnak az ábrándjával. Korán elhalt a lágyan epedő csalogány Schubert, - gróf Breunerné lett később az ideálja - de Brunswick Teréz örökké megőrizte szívében Beethoven emlékét.

Teréz grófnő naplója valóságos sanctuariuma Beethoven iránti szerelmének. „Egyik magyarországi közeli rokonánál van a napló” - írja La Mara. De ki lehet ez? Teréz grófnő testvérének, gróf Brunswick Józsefnek és Justh Szidóniának fia, Géza gróf, után nem maradtak utódok. Benne kihalt az illusztris familia. Kihaltak a Forrayak is, - talán a Futtakon birtokos gróf Chotek-családban lenne meg ez a rendkívül érdekes Diarium? Azokat tudtommal közeli atyafiság fűzte össze a korompai gróf Brunswickokkal.

Gyerekkoromban hallottam én is egyet-mást a Brunswick Teréz és Beethoven szerelméről. Justh Istvánné is gyakran beszélt róla, s mi, fiával, az oly korán elhunyt genialis íróval, Justh Zsigával, mindig figyelemmel hallgattuk. Jártam is Martonvásáron, s láttam azt a violoncellot, amelyen Brunswick Ferenc holdas, viola-illatos estéken Beethoven zongorajátékát kísérte. Vajh hová került a sok gazdát cserélt kastélyból ez a nevezetes hangszer?

A minden szépért, de kivált a zenéért lelkesülő Brunswick-testvérek Bécsben ösmerkedtek meg a zenetitánnal, s csakhamar legrajongóbb híveivé lettek.

A mult század huszas éveiben, amikor Ferenc császár uralkodása alatt Metternich és Sedlnitzky békát vertek a tollra, a sajtóra, a császárvárosban leginkább a zene virágzott. Akkor éltek Beethoven, Schubert, akkor komponálta édes, álmodozó walcereit Lanner és énekelt Krones Teréz.

Óriási távolság, a *rendiség* választotta el akkor Teréz grófnőt Beethoventől. A március előtti időkben legitím összeköttetésre alig gondolhattak. Erre vonatkozhatik a nagy muzsikusról egy ceruzával írott levelének következő passzusa:

„- - *megváltoztathatod-e, hogy Te nem vagy egészen az enyém, vagy hogy én nem vagyok egészen a tiéd...*”

Ezt a levelet útközben írta Beethoven, még pedig egy *magyarországi fürdőből*. Ez a fürdő csak Pöstyén lehet, amelynek hatalmas vizét fülbaja ellen használta. Pöstyénre következtet az a megjegyzés is: „*milyen kinos ilyen közel lenni hozzád, s mégis olyan távol*” s egy másik:

„Hétfő és csütörtök az a nap, amikor a posta innen K-ra megy.” Ez a K. *Korompa*, Brunswickék egyik birtoka. Tényleg közel van Pöstyénhez, de az akkori vágvölgyi, hihetetlenül rossz úton, messze esett a legcsekélyebb távolság is.

A levelet „*hüség*es Lajosod” - aláírással jegyzi Beethoven s a megszólítás az első lapon: „július 6-án” - évszám nélkül - „Angyalom, mindenem, *énem*...” a harmadik lapon pedig: „július 7-én, *halhatatlan szerelmemem!*”

A lángész távolbalátásával, büszkén, diadalmasan mondja Beethoven:

„*Meine unsterbliche Geliebte.*”

Érzi: a költő, a művész szerelme örök életet ad az ideálnak akkor, amikor minden földi salak, minden testiség lefoszlik az *ember* szerelméről.

És valóban, a Teréznek ajánlott fis dur szonáta, a Ferenc testvérének ajánlott örökszép *Appassionata* halhatatlanná teszi mindörökké az imádott hölgyet. Ezt a szonátát 1806-ban Brunswickéknál, Martonvásáron komponálta a művész, ahol „isteni napokat” töltött, „akkor, amikor a csalogány epedőn zokogott a park bokrai közt és az asztalokon, a zongorán, mindenütt fehér violák illatoztak buja kéjjel” - írja maga a maestro, egyik, Esterházy grófhöz intézett levelében.

Még két-három évig tart a szerelem, de aztán nincs róla szó többé.

Beethoven egyre jobban gyötri fülbaja, a tömérdek anyagi gond is teljesen aláássa egészségét és meghal 1827 március 26-án, „rendetlen, piszkos, szegényes legénylakásban, heves ég-dörgés és hulló zápor közepette, mintha a természet is felbőszült volna a nagy veszteségen”, - írja egyik nekrológusa.

Abban a „rendezetlen, piszkos, szegényes legénylakásban” találta meg öcsce a föntebb idézett levelet, amelyről nyolcvan esztendeig nem tudták, kihez íródott. La Mara azt a kérdést is fölveti, hogy kerülhetett vissza a levél Beethovenhez. Valószínűleg impurum volt csak. Erre vall ceruzával, nagyon hanyagon írt volna is, pedig abban az időben, kivált magasabb rangúaknál, még ideálokkal szemben is, nagyon vigyáztak a levelek külső formájára.

*

Brunswick Teréz, Beethoven halála után, teljesen a gyermekvédelemnek és a jótékonyágnak szentelte életét. Ünnepektől szép leány volt pedig még akkor a grófnő, de noha egyik kérés a másik után jelentkezett, mindegyikét elutasította:

„*A nevelésügy az én ideáлом, annak vagyok én eljegyezve*” - mondotta azoknak, akik egyik-másik házassági terv elfogadására ösztökölték.

Mikor Angliában az első kisdédóvó létesült, Brunswick Teréz semmi fáradságot sem kímélve, nálunk is meg akarta honosítani ezt az üdvös intézményt. 1825-ben a felsőbbbségnél tett lépései azonban rendre megghiúsultak. A bécsi kormány több megyébe királyi biztost rendelt ki, s mindent szigorúan *megrendszabályozott*. A grófnő példálózgatásaira dölőfősen válaszoltak:

- „*A népnek engedelmessegre és nem nevelésre van szüksége.*”

Teréz nem tárgított. Tovább kilincsel s Forrayné Brunswick Júlia, Mária Dorothea főhercegnőnek, a *palatinus* nejének főudvarmesternője, Beniczky Pálné az *első budai asszony-egyesület* egyik legbefolyásosabb tagja, majd báró Mednyánszky Alajos alkincstárnok, oda-hatottak, hogy a nádori udvarnál végre jelentősebb sikert ért el a grófnő terve. A *palatinusné* közbenjárására kisdédóvó-intézetnek kísérletképen való fölállítására a helytartótanács csakhamar engedélyt is adott Brunswick Teréznek.

A kisdedóvoda *Angyalkert* elnevezéssel nyílt meg a grófnő édesanyjának, gróf Brunswick Antalnénak krisztinavárosi házában. A vezetést Kern Máté, würzburgi származású óvóra bízták. „A testvérváros lakói, főrend és polgárok, maga a nemeslelkű palatinusné is megnézte az *Angyalkert*-et s szemében könnyekkel távozott az ártatlan kisdedek köréből” - olvassuk egy egykorú naplóban.

1829-ben, március 9-én - József nádor születése napján - nagy ünnepségek közt nyílt meg a második kisdedóvó, majd tíz nap múlva Pesten a harmadik. Ennek költségeit gróf Brunswick József özvegye, Majthényi Anna viselte, első vezetője pedig Koholtzer óvó volt.

A negyedik óvót 1829-ben a budai Vízivárosban nyitották meg, s a lelkes Beniczky Pálné buzgólkodása folytán már akkor huszonöt gyermeknek ruházatot is adott az „első budai asszonyegyesület.” Ünnepi alkalmakkor süteményt, gyümölcsöt kaptak, s husvétkor szép piros tojást. Ezekre a mondásokat rendszeren Brunswick Teréz karcolta, aki mestere volt az aforizmáknak is. Érdekes, hogy még tollat se próbált soha úgy a grófnő, hogy valami jó mondást ne írt volna le először.

A magasabb nőnevelést is ki akarta fejleszteni a lelkes grófnő, de közbejött az 1831-iki koleravész, s elragadta leghűbb segítőtársát, a nagyészű, kiváló tudású, nemesszívű Beniczky Pálnét.

Évekig szünetelt azután az eszme. Míg végre a múlt század negyvenes éveiben tényleg nyitott ilyen leánynevelő-intézetet Brunswick Teréz s annak vezetésével egyik unokahúgát, a rendkívül művelt, szellemes Teleki Blankát bízta meg. A szabadságharc véget vetett minden kulturmozgalomnak. Harcba mentek a professzorok, a nők tépést csináltak, beteget ápoltak. Bezárták a szépen fejlődésnek indult nevelőintézetet, a magyar Saint-Cyr-t.

Teleki Blankát később, Vasváry Pállal való összeköttetése révén, 1852-ben elfogták. A magyar história lapjaira eltörülhetetlen betűkkel van bevésve ennek a nemes, martyr-honleánynak az emlékezete.

Brunswick Terézt az ügyek menete végkép elkésérítette s ekkor mondta látnoki ihlettel: „*Tegyen az államhatalom bármit, a magyart e földről kiirtani nem lehet.*”

Bujdosó honvédek védangyala lett ezután Brunswick Teréz. Ő mentette meg Horváth Mihály életét is, aki özvegy Visegrádyné született Prónay bárónő inasa gyanánt a *hintó bakján ülve*, jutott el Bécsig, s onnan idegen útlevéllel Lipszén át Belgiumba.

A zaklatásoktól Brunswick Teréz se maradt ment. Mikor Teleki Blanka az „Újépület”-ben ült, a grófnőnél is házkutatást tartottak s lefoglalták minden írását. Többnyire nevelésügyi jegyzetek voltak azok. Egyikben azt fejtegette Brunswick Teréz, mennyi haszon háramlik az emberiségre a jó nevelés által. Az auditor nagy szemeket meresztett, a grófnő pedig a rajongók lelkesedésével mondotta:

- *Nicht wahr, Herr Auditor, schön habe ich das geschrieben?...*

A morva auditor méregbe jött. Látván, hogy semmi összeesküvés nincs az iratokban, dühösen csapta össze a papiroscsomót és durván rárivallt a grófnőre:

- *Gehen Sie zum Teufel!*

A magasabb nőnevelés ügyével azonban Teleki Blanka tragikus sorsa után nem kívánt már foglalkozni s nyolcvanöt éves korában bekövetkezett haláláig minden idejét a gyermekvédelemnek szentelte.

Igy élt az a nő, akit Beethoven „*halhatatlan szerelmesé*”-nek nevezett s aki a lángeszű imádó emlékezetét híven megőrizte.

Szobájából soha sem hiányzott a fehér viola. Kegyeletes kezek a koporsójába is fehér violát helyeztek. Hadd kísérje végső útjára is a Beethoven emlékének, a szerelmüknek szentelt virág illata. Azé a virágé, amely akkor illatozott, amikor a martonvásári kastély spinétje mellett földzendült az *Appassionata* örökszép melódiája...

A SÖTÉT NAPOKBÓL.

Vértől párologtak még az aradi vár sáncárkai, hol a tizenhárom tábornok halála keresztté avatta a bitófát és az Újépület akácfás udvarán alig hangzott el a zsoldosok fegyvereinek ropogása, amely annyi nemes életet oltott ki, midőn Albrecht főherceg Magyarországra jött teljhatalmu kormányzónak. Haynau rémuralma után volt ez, abban az időben, midőn Bach Sándor báró, Ausztria omnipotens minisztere kimondta, hogy Magyarország ne maradjon egyéb *geografiai fogalomnál*.

A Budára jött főhercegnek tagadhatatlanul rendkívül nehéz pozíciója volt és később is számtalanszor mondta bizalmas embereinek, hogy életében azok voltak a legkellemetlenebb évek, a melyeket a régi nádori várakban töltött.

Olyan volt az ötvenes években a budai várpalota, mint a dublini alkirály kastélya, ahová se meghívásra, se önként nem teszi be a lábait ír hazafi, mert ha oda megy, azonnal elszigeteli magát a társadalomban.

A főherceg is hiába küldte szét a meghívókat fényes estélyeire, az 50-es évek magyar arisztokráciája távol tartotta magát a várpalotától és akármilyen tele voltak ezeken az estélyeken a pazar fényben úszó termek, mégis csak azt mondták, nem volt ott senki.

Egyenruhás főbeamterek járták legfőlebb a négyest; aranypaszomántos, meggyszín bársonyhajtókájú attilába öltözött Bachhuszárok. Fájdalom, akadt bizony a főhivatalnokok közt igazi magyar Bachhuszár is, és ezek otthon voltak a *dublini kastélyban*, de jó hazafi nem öltötte föl ezt a ruhát, amelyet azok viseltek, akiket az államhatalom önvérek leigázására megnyert.

A jóérlmű arisztokrácia abban az időben nem telelt Budapesten és akik fent voltak is, távol tartották magukat a kormányzó udvarától és dacára a folyton kapott meghívóiknak, néha még csak ki se mentették magukat távolmaradásukért.

Albrecht főherceg neje, a bűbájosan szép és áldott emlékezetű Hildegarde főhercegasszony sem volt képes az arisztokráciának ezt a merev magatartását megváltoztatni és sohasem tudott olyan környezetet alakítani, mint a minőt óhajtott volna.

Különösen az első években fájtak még a sebek, mert alig volt arisztokrata vagy jobbnevű gentrycsalád, amelynek valamelyik tagja ne lett volna Kufsteinban, Josefstadtban, vagy ne porladt volna eltemetve, rejtegetett, koszorútlan sírokban.

A főváros abban az időben Varsóhoz hasonlított, amelyről Murawiew tábornok azt írta volt a minden oroszok urának:

L'ordre reigné á Varsovie!

Igen, rend volt Pesten is, amelyre vasszigorral ügyelt Prottmann és sok százszemű spiclije. A legcsekélyebb szó, egy vigyázatlan mozdulat, egy tekintet elég volt arra, hogy valaki a hírhedt fekete könyvbe kerüljön és a *schlecht angeschrieben*-ek lisztáját szaporítsa.

Senki sem volt biztos, hogy nem fogják-e el ebédnél családja körében, nem tartóztatják-e le valamelyik nyilvános helyen és hurcolják a Neugebäudeba, amelynek sárga-feketére festett korlátai előtt félve haladtak el az emberek, és amelynek nevével ijesztgették a gyermekeket.

A Nájgebáj és a policáj, ez volt az a két rémes szó, amelylyel az 50-es évek gyermekeit ijesztette a dajka, a melynek hallatára elsápadt a legbátrabb férfi arc.

Ebből a sötét korszakból akarok egy-két epizódot elmondani, a melyben szerepe van Albrecht főhercegnek is.

*

A magyar arisztokrata hölgyek közt kiváló bizalmasa volt Hildegarde főhercegasszonynak Gyürky Pálné, aki ezt a kedvező helyzetet arra használta föl, hogy kérjen, tegyen olyanokért, akinek fiai, férjei, vagy egyéb hozzátartozói börtönben sínlettek, vagy a száműzetés keserű kenyerét ették.

A nemesszívű úrnő nagyon sok honfitársain segített is és így Gyürkynének a legbúsabb magyar sem vette rossz néven, hogy bejáratos volt a budai udvarhoz.

Volt Gyürkynének egy barátnője, Lónyay Ferencné, Bernáth Jenny, akinek férje a szabadságharc leveretése óta Kufstein sötét kaszamatáiban sorvad. Majdnem a mézes hetekben vitték el és neje azóta elfelejtette hogy van mosoly, tavasz, dal és fény a világon.

Napról-napra - évről-évre érezte, hogy mint sorvad el a szeretett férfi utáni bánatában és szemeinek sugara kialvóban volt már az örökös könyhullajtástól.

Végre nagy lépésre határozta magát.

Falusi birtokáról feljött a fővárosba és ment egyenesen Gyürkyné bálvány-utcai lakására. Oh! nagyon sok szomorú arcú asszony megfordult ott az ötvenes években és a Franc, a kövér, széleslátú komornyik, már olyan jól ismerte ezeket a sápadt, feketeruhás nőket, hogy csak így jelentette úrasszonyának...

- *Excellenz, eine Rebellenfrau!* - Közebb volt így neki, vizitkártya nélkül úgy sem tudta megjegyezni a kemény ejtésű magyar neveket. Lónyayné elmondta nemes barátnőjének szíve keservét és mikor zokogva végezte be szavait, térdre hullt előtte:

- Csak te segíthetsz rajtam, te járatos vagy a budai udvarhoz - ha Ferenc nem nyer kegyelmet, én is utánna halok!

Gyürkynét rendkívül meghatotta barátnője siralma, könyörgése. Fölemelte a szőnyegről, leültette maga mellé és aztán gondolkozni kezdett.

- Igaz, hogy én már nagyon sok honfitársamért tettem, és csakis azért, hogy tehessek, járok a budai udvarhoz - mondá kis vártatva Gyürkyné - de most egy nagy baj van, az angyali szívű Hildegarde főhercegné nincs itt, nyaralni van Badenben és csak szeptember végén tér vissza.

- Oh! - zokogott fel Lónyayné - meghalok én addig, hiszen alig léptünk júliusba és már annyi év óta szenvedek.

Gyürkyné néhányszor föl s alá ment a barátságos kis szalonban és egyszerre csak egészen nekiderült arccal állt meg barátnője előtt.

- Megvan! Segítve lesz rajtad, még pedig rövid és radikális úton. Va banque...

Lónyayné a remény egy halvány csillámával szemében nézett arra, a kitől minden jót remélt.

- Igen, igen. Te magad fogsz audienciára menni Albrecht főherceghez. Még holnap teszek lépéseket s pár nap alatt kieszközlöm neked.

És valóban Gyürkyné másnap áthajtatott Budára s nem telt belé negyvennyolc óra, Lónyayné megkapta az engedélyt.

A szegény asszony remegett és mintegy álomban hagyta magát felöltöztetni.

Ritka szép asszony volt Bernáth Jenny. Magas, karcsú, egész lénye hasonlított Thomas Lawrence alakjaihoz. Ugyanaz a finomság, gyöngédség és légiesen elmosódó árnyalat, melyel a század elejének hírneves angol festője vászonra vetette ragyogó szemű, bíboros ajkú, halvány ideáljait.

Fekete bársonyruha fedte sugár alakját, hajában, keblén, egy-egy sor gyöngy, melynek halvány fénye úgy tapadt a sötét alapra, mintha szemfödélre hulló könnyek lettek volna.

- Ha elutasít a fenséges úr - nem élem túl... rebegette, mindegyre újra kezdve a fuldokló zokogást, úgy hogy Gyürkyné nem győzte biztatni, bátorítani:

- Csak beszélj vele őszintén, egyenesen, a fenség rideg katona-ember, de szereti a nyíltszívűséget...

Végre elkészült Lónyayné és Gyürkynével együtt kocsiba ültek.

A vár udvarán, midőn Lónyayné kiszállt a kocsiból, inkább hasonlított már egy fenségesen szép sírszoborhoz, mint élő asszonyhoz:

- Bátorság, - suttogta Gyürkyné - az Isten legyen veled.

Ritkaság volt abban az időben a magán-kihallgatás, különösen, hogy nőket fogadott volna soron kívül a helytartó, arra a legrégibb lakájok sem igen emlékeztek.

A szép, fiatal asszony megjelenése csodás hatást tett a szolgálattévő tisztre, aki fejedelemnőt megillető reverenciával fogadta és vezette egy bársonytámlányhoz.

Lónyayné minden csöpp vérért szívére érezte tolni. Még néhány perc és ott fog állni az előtt a kemény katona előtt, aki, a tőle alkotmányt kérő magyar uraknak kardjára ütve, így szólt:

Das ist meine Verfassung!

Gondolatait rendezve, épen azon töprenkedett, hogy kezdje legszivrehatóbban kérelmét, midőn a parancsörtszt elébe lépve, tiszteletteljesen tudatta, hogy a fenség várakozik már.

A nehéz bársonyportiére félrehúzódott és Lónyayné ott állt szemben Albrecht főherceggel, élet és halál urával.

Szólni akart, de szó nem jött ajkára a szegény asszonynak. Érezte, hogy térdei csukladoznak alatta, tekintete előtt minden összefolyt és ajkai remegtek.

Végre két összetett kezét fölemelve, hangos zokogásba tört ki és könnyei végigfolytak éjsötét pilláin, hófehér arcán.

Albrecht főherceget annyira meghatotta ez a jelenet, hogy maga is egészen belesápadt és egészen közel menve Lónyaynéhoz, megfogta kezeit és ő szólította meg:

- Nemde férjéért kér, azt szeretné, hogy kegyelmet kapna? - Lónyayné kissé magához térve, halk *igen*-t rebegett, aztán szemeit fölvetve a főhercegre, hozzá tette:

- Könyörgöm fenségedhez, ha vétkesnek tartja férjemet, ne igazságot, kegyelmet gyakoroljon ezúttal, fenségednek minden hatalmában van!

Albrecht főherceg egy pillanatig belenézett a szép asszony szemeibe, amelyek most kétséget, reményt, halálgyötrelmet egyszerre tükröztek vissza, és így még százszorta szebbek voltak.

Egy pillanatig nézett beléjük, aztán kisímultak homlokának redői, rideg arcán valami szokatlan melegség, lágyság váltotta föl a szokott, katonás, kemény kifejezést és még egy lépést tett Lónyayné felé.

- Legyen nyugodt. Megteszek mindent, férje szabad lesz.

A szép asszony le akart borulni, de Albrecht főherceg meggátolta ebben, mialatt szószerint a következőket mondta:

- Der Glanz solch' schöner Augen darf nicht in Thränen erlöschen, zumal sie in treuer Liebe für den Gatten fließen.

Aztán egy kegyes kézmozdulattal elbocsátva a szép asszonyt, sokáig nézett utána.

- Csak ne volnának a maguk asszonyai csupa Lukrécia, ettől az egytől biz' Isten kértem volna egy csókot váltságdíj fejében, - mondá másnap a főherceg Gyürky Pálnak, akivel egy helytartósági ülésen találkozott.

Gyürky visszamondta ezt Lónyaynének, de csak akkor, mikor már férje kegyelmet kapva, két hét leforgása alatt hazaérkezett Kufsteinből:

Lónyay Ferenc egyedül ment megköszönni a kegyelmet Albrecht főhercegnek s a kaszinóban is eleget tréfáltak vele barátai, hogy azért nem vitte el az asszonyt, mert félt, hogy a katonás főherceg mégis csak követelni találja majd a *váltságdíjat*.

A lakájok kinyitották az ajtót és a Rabonbán kinézésű főúr eltűnt a bársony-portiér mögött, amely egykor a búbajos szép Bernáth Jenny alakját is eltakarta.

*

Híres vendéglő volt az 50-es években a nádorutcai „Tigris”.

Világraszóló mulatságait ott rendezte Ibrányi Feri, a szabolcsi nábob, aki az Ibrányi-walcernek elkeresztelt sírva-vigadójáért ezreket és ezreket dobált oda Patikárius Ferkónak, a Bach-korszak feledhetetlen cigányának.

1854-ben a vendéglő első emeletét egyik fiatal Almássy gróf bírta, akinek fényes garçon-estélyeit nagyban látogatta akkor az egész budapesti jeunesse d'orée.

A grófnak rokona volt a család nemes ágából származó *Almássy Pál*, az ország egyik leg-híresebb gavallérja, aki akkor Párisban volt emigráns és bárha a fiatal gróf semmi összeköttetésben nem állt vele, estélyeit mégis mindig nagy figyelemmel kísérte a rendőrség.

Egy-két spicli ilyenkor rendszeren megvesztegette a vendéglőst és pincérnek öltözve hordta föl az ételeket és a pezsgőt a mulató úrfiaknak.

Igy történt egy februári farsangvégi estén is, midőn Almássy gróf egyik legfényesebb soirée-ját adta. Patikárius Ferkó húzta a szebbnél-szebb nótákat, nekimelegedtek az úrfiak és a sok hallgató nóta közt egyszerre csak rázendítették a „Müller Gyula nagy naptára” féle szöveget, amelyet tudvalevőleg egy rebellis nótának a dallamára énekeltek rendszeren.

A társaságban volt a fiatal K. Imre is, egy sárosmegyei ősrégi család sarja, akinek minden hozzátartozója *gutgesinnt* volt, atyja és idősebb fivére pláne megyei főnök, úgy hogy a fiatal jogász kezdte magát igen rosszul érezni és elkomolyodva megvonult egy sarokban.

A többiek, akiket már a *veuve Cliquot* lángitala is hevített, hogy a császári érzelmű fiút boszantsák, csak azért is rázendítették a „*Zsófia, Zsófia, Windischgrätz*” kezdetű, akkor divatos, de nagyon is rebellis dalt, amelyben szó van kamarilláról, reakcióról és több eféléről és amelynek eléneklése abban az időben elegendő volt arra, hogy az illető megismerkedjék valamelyik cseh vagy morva vár kaszamátájával.

K. Imre különben igen bátor fiú volt, de most már nem csak magát, hanem a társaságot is kezdte féltetni és mindenre kérte őket, ne daloljanak tovább, mert ha Prottmann emberei közül valaki meghallja, nincs rá mód, hogy kikerüljék a börtönt. Persze hiába beszélt!

A magyar fiúkban buzgott a vér, a bor is megtette a maga hatását és egyik észrevétlenül kicsenve K. felső kabátjának zsebéből a jegyzőkönyvet, még azzal tetézte a tréfát, hogy abba néhány igen veszedelmes sort írt, megemlékeztén az uralkodóról, a hazáról, a szabadságról, a végén pedig egy egész lázadás tervezete volt vázolva.

A nótát eközben egy pillanatra sem hagyták abba s harsogott a „Zsófia, Zsófia, Windisch-grätz”, úgy hogy az ablakok csak úgy zengettek belé.

Egyszerre azonban nyílt az ajtó, és hat rendőr lépett be, elől a Polizeikommissär-rel, aki az egész társaságot letartóztatottnak jelentette ki. Természetesen ezen az estélyen is volt két pincérnek öltözött spicli és ezek, a rebellis nóták hallatára, azonnal Prottmannhoz siettek, aki aztán személyesen jött el összefogni a társaságot, melynek tagjaira régen fájt a foga.

Mielőtt azonban a policáj megérkezett volna, néhányan, köztük K. Imre is eltávozott, és az utóbbi a nagy sietségben, nehogy visszatartsák: másnak a téli kabátját vette föl, az övé pedig a végzetes jegyzőkönyvvvel, ottmaradt az előszobában.

A rendőrök motozni kezdettek és megtalálták a gazdátlan kabátot is, de noha Almássy gróf jól tudta, kié, nem mondta meg, nem akarván, hogy köztük épen a legártatlanabb is osztályosa legyen szomorú sorsuknak.

A kabátban ugyanis megtalálták a jegyzőkönyvet és a bele írt mondatot, mely a legalkotmányosabb időkben is veszedelmes felségárulási pörre adhatna anyagot.

A fiatal K. másnap reggel az inasától hallotta, hogy milyen sors érte a víg mulatozókat és megsajnálva jó pajtásait, elhatározta, hogy elmegy bátyjához, a megyefőnökhöz, néhány szót tenni érdekükben.

Alkonyodott az idő és útközben a fiatal gavallér betért a zseniális hírben álló világszép Kovács Zsülihez, akinek szalonjában akkor a közélet minden számottevő férfja megfordult. Biztosra vette, hogy ott bővebb részleteket fog megtudni a gróf Almássy és társai sorsáról.

A pazarfényű teremben, a szép asszonynyal szemben, egy magas, előkelő arcú és magatartású, aránylag igen fiatal törzstiszt ült, a kivel éppen a legnagyobb beszélgetésbe volt merülve.

A fiatal ember helyet foglalt és föltűnt neki, hogy Kovács Zsüli őt ugyan be mutatta a tisztnek, ennek a nevét azonban egy szóval sem említette.

Az osztrák főtsiszt igen kedves társalgónak bizonyult és természetesen az éjszakai elfogatás is szóba jött.

- Bizony azok nagy bajba keverték magukat - jegyzé meg az előkelő katona - különösen szomorú sorsa lesz annak a fiatal embernek, akinek a télikabátjában egy bizonyos igen kompromittáló jegyzőkönyvet találtak, és őt magát most a legszorgosabban nyomozzák.

K. Imre megdöbbsent, de egy szóval sem árulta el magát. Rövid idő múlva elment az ezredes és alig tette be maga után az ajtót, Kovács Zsüli következő szavakkal fordult a fiatal jogászhoz:

- Tudja ki volt ez az úr?

- Elfelejtette megmondani a nevét - bizonyítá K. nagyon kényelmetlenül érezve magát.

Egy bajor királyi herceg, a kormányzó úr ő fensége közeli rokona. K. Imre egészen elképedt és csak később gondolva meg, hogy talán nem is jól tette: elmondta a szép asszonynak, hogy ő az a fiatal ember, akié a jegyzőkönyv lehet. Hozzátette természetesen, hogy a bűnös még sem ő, mert ő még semmit sem írt a könyvbe, s ha abban valamit találtak, az csakis rossz tréfája lehetett a társaság valamelyik nagyon is meggondolatlan tagjának. A fiatal ember azután Kovács Zsülitől bátyjához ment, a megyefőnökhöz, s annak őszintén bevallotta a „Tigris”-beli multság lefolyását és a kabát-cserét.

A megyefőnök másnap délelőtt megjelent a kormányzói palotában, kihallgatást kért és szóról-szóra elmondta a főhercegnek az Almássy gróf soiréján történeteket, valamint az öcsce esetét.

Alig lépett ki a megyefőnök a kormányzótól, jött Prottmann hivatalosan jelenteni az Almássy és társai ügyét.

- Nie werden's g'scheidt! - mormolá a főherceg, bizonyára a magyar ifjakra célozva és aztán nagy léptekkel kezdett le s föl járni szobájában, rá-ráütve kardjára, mint ez szokása volt ifjabb éveiben, ha erős fölindulásba jött.

Prottmann nem merte zavarni a kormányzót, annál kevésbbé, mert időközben a bajor herceg is bejött és egy ablakmélyedésbe vonva a főherceget, hevesen gesztikulálva, itt-ott mosolyogva magyarázott neki valamit.

A rettegett rendőrfőnök egy párszor tisztán hallotta a K. nevét és a Kovács Zsüliét is, és sehogy sem tudta elgondolni, mit beszélhet a királyi herceg a megyefőnökről és a szép asszonyról a főhercegnek.

Albrecht végre megfordult és intett Prottmannak.

A rendőrfőnök jelentette, hogy parancsra vár és kérdezte, hogy mi történjék ez összeesküvés gyanújában álló fiatalokkal.

- *Laufen lassen!* - szólt a főherceg és legyintett a kezével.

Prottmann nem hitt füleinek, de mikor látta, hogy a főhercegtől nem jön más *Bescheid*, alázatos bókolások közben eltávozott.

Almássy grófot és pajtásait még aznap délután szabadon bocsátották, a veszedelmes jegyzőkönyvet pedig felsőbb parancsra elégették, a nélkül, hogy tulajdonosát tovább kutatták volna.

Nincs nekem szándékomban, hogy a custozzai győző emlékét glóriába burkoljam, azt hiszem, nem is sikerülne ez a legragyogóbb tollnak sem Magyarországon. De mikor hallom, hogy lépten-nyomon megkülönböztetik benne a politikust a magánembertől s emlékével azon a címen akarják kibékíteni a történelmi dolgaiért neheztelő közvéleményt, hogy jószívű ember volt - gondoltam, elmondom ezt a történetet. Nem azért, hogy bizonytságot tegyek a jószívűsége mellett, hanem azért, mert igaz és egy igen érdekes momentum van benne.

Az, hogy abban az időben még valóságos rémuralom volt Magyarországon: az úgynevezett „székely” azaz „kis forradalom” ártatlan részeseit épen akkortájtban akasztották fel. E vértanúk közt akárhánynak sokkal kevesebb bűne volt, mint amit abból a jegyzőkönyvbeli szavakból kiolvasni lehetett, s azért annak a 10-12 fiatal embernek, akit akkor Prottmann elfogatott: az életéért 24 órán keresztül remegett az egész főváros.

Hogy aztán a főherceg ennek dacára nem engedett felségsértési esetet kovácsolni a dologból és nem hagyta, hogy Prottmann „egyet legalább” akkoriban szokásos „példaképen” hóhérkézre juttasson az elfogottak közül, ez mindenestre bizonyít annyit, hogy a főherceg, ha szigorú katona volt is, de kicsinyes nem volt és tudott emberséges lenni.

RÉGI LEVELEKBŐL.

A bécsi *Hofarchivban* temérdek az elsárgult, poros írat, régi akta, fejedelmek, nagy emberek, nevezetes asszonyok levelezése.

A múlt hónapot a császárvárosban töltve, nagyon sokat társalogtam ott porrá vált államférfiakkal, puderos fejű szép asszonyokkal, akik mind-mind olyan másformáknak tündek föl ezekben a kusza, meghalványult sorokban, mint ahogy a *hivatalos história* emlékezik róluk.

Egy ízben egy csomó levél jutott a kezembe. Nem finom, elefántcsontpapírra írt sorok: - nagy, durva, kékes árkusok voltak azok. A dátum mindenütt *Schoenbrunn. Die* - és a kelet - és az az esztendő, amelyben Lajos, Franciaország Dauphinje eljegyezte Mária Antoinettet, az osztrák főhercegnőt.

A durva, kékes papírra Mária Terézia *anyánk* írt cikornyás betűket, amelyek közül különösen a schluss *s* és a kettős *ss* cikornyája válik ki. A leveleket gróf Clamm-Gallasnéhoz intézte nagyasszonyunk és többnyire a *Tonerl* körül forogtak, aki elmegy majd messze, messze idegenbe, hogy egykor a franciák hatalmas trónjára kerüljön.

Most még csak *La Dauphine* lesz, mert hiszen él a völegénye nagyatyja, XV. Lajos, aki féltékenyen őrzi a hatalmat.

Mária Terézia *anyánk*, leveleiben, nagyon őszinte. Talán őszintébb, mint volt egész életében.

Kereken kijelenti, hogy nem szenvedheti a csacsogó, csélcsap franciákat, hogy reszket a *Tonerl* lelkiüdvéért, aki a versaillesi udvar dögletes - (*verpestet*-nek írja németül a nagyasszony) - légkörébe kerülve, egyenesen Belzebub harmincadjára jut, mert:

„...Das Tonerl hatt ja leider vom seeligen *Frantzl* - lotharingi Ferenc, Mária Terézia férje - leichtsinnige Anlagen geerbt.” De a politika, a félix Ausztria nube, kívánja ezt az összeköttetést.

Mária Terézia mindenáron meg akarta nyerni a franciákat, akiknek esküdt ellensége, Frigyes porosz király annyira hízelgett. Ki akarta Voltaire barátját ütni a nyeregből és épen úgy hajhászta a hatalmas XV. Lajos kegyét, mint most folyik a monarkiák elkeseredett versenye a muszka cár kegyes mosolyáért.

Mein Herz blutet - írja a nagyasszony egy másik levelében Clamm-Gallasnénak, aki előtt titka nincs - és elmondja, hogy a szegény fiatal főhercegnő semmi hajlandóságot nem érez a völegény *kos-pofája* iránt és egészen elhült, midőn meglátta arcképét, mely híjával van minden szellemnek: *Entbehrt jede Intelligenz*.

Hát még mikor néhány francia gavallér, akik háztüzet nézni jöttek Bécsbe, elmondták, hogy a leendő XVI. Lajos mennyire nem királyi lélek. Legjobban szeret vén lány nagynénjeivel lenni, prude a végletekig, mindig fél mindenkitől és egyedüli gyönyörűsége az - *evés*.

Oh! milyen más volt az a délceg ifjú, akiről annyit ábrándozott a forróvérű, eleven Mária Antoinette főhercegnő, míg ott sétált a schönbrunni kastély katonásegyenesre nyírt alléiban...

Pálffy gróf volt ez, a magyar dynasta nemzetség sarja, aki, mint annyi más kortársa, ott élt a fényes, ragyogó Bécsben, Mária Terézia udvaránál. A császárnő és királynő talán nem is sejtette leányának ezt az ideális érzelmét, de ha sejtette is, a politika elnémít az uralkodók szívében minden más érzelmet. A fiatal főhercegnő, csöndes alkonyi órákban, gyakran ejtett keserű könyeket, mert a komoly József főhercegnek, a későbbi nagy császárnak fel is tűnt nővére halványsága, ami áthatott az akkori idők divatja szerint kifestett arcon is.

Mária Antoinette senkinek sem merte bevallani szíve titkát, keservét.

Egy szomorú, borús délután ott ült a vékony, póklábú spinét előtt és mesterétől, Glucktól játszott valami variációt. A mester ott ült a fenséges tanítvány mellett és egy szünet alatt megjegyezte:

- Tegnap kezdtem belé egy nászindulóba, amelyet a versaillesi ünnepségekre szántam.

Mária Antoinette sírva fakadt. Érezte, hogy rá *kell* valakire bízni szíve titkát és - kire bízhatta volna azt jobban, mint a nagy zeneköltőre, aki magasabb sphérákban élve, bizonyára megérteni fogja.

- Oh! bár inkább temetési indulót szerzett volna... halálom, veszttem lesz nekem a francia föld.

Kívül az eső kezdett esni és a nagy csöppek oda koppantak a schönbrunni kastély nagy tükörablakainak üvegéhez.

A mester ijedten tekintett a fejedelmi tanítványra.

És a fiatal lány, akiben a szív a fejedelmi bibor alatt is úgy dobogott, mint bármely polgárleányka egyszerű köntöse alatt, feltárta minden bánatát, lelke nagy titkát Gluck előtt.

A zeneszerző megdöbben.

- De hiszen az az összeköttetés lehetetlen lenne bárhol is, fenséged csak uralkodó házból választhat férjet.

- Tudom... ah! de Franciaország oly messze, messze van... csak egyszer, egyszer beszélhetnék *vele* négyszem közt.

Gluck elgondolkozott.

A poétáknak, művészeknek olyan lágy, befolyásolható kedélyük van, mint az asszonyoknak és a gyermekeknek.

A mester nem látott semmit, csak a könnyező, szenvedő szép leányt - azt, hogy főhercegnő, hogy anyja Európa egyik leghatalmasabb trónján ül - azt mind elfelejtette.

Szeliden vállára tette kezét a Cézárok ivadékának:

- Legyen nyugodt, látni fogja, beszélni fog vele, fenség.

Mária Antoinette, a könnyen lobbanó, könnyen búsuló szép fejedelmi lány, könnyein át mosolygott.

- Mikor?

- Legközelebb!

*

A schönbrunni kastélykertnek egyik kapuja Hietzingbe vezet, ott van az, ahol a Kaunitz-féle *Stöckl* áll.

A Dommayer-etablissement helyén a múlt század vége felé alacsony, igénytelen épületek emelkedtek, nagy tágas udvarokkal, ahol szederfák sűrű lombja vetett mély árnyat a hepehupás kövezetre.

Egyik estén nyugtalan, gyors léptekkel járt ott le s fel egy magas, széles vállú, feltűnően szép arcú ifjú, aki gallér-köppönyegét mindig szeméig felhúzta, valahányszor valaki elment mellette. Nem sokáig várakozott. A schönbrunni kertből egy feketeruhás nőalak jött felé sietve, arca sűrűn le volt fátyolozva és mikor az ifjúhoz ért, ez kissé féltérdet hajtott előtte.

A nő azonban mindkét kezét megfogta, majd közelebb lépett hozzá és zokogva hajtotta fejét vállára.

Épen arra ment egy hietzingi polgár és dörögve húzta be maga után háza ajtaját.

- Szegények... bizonyosan Mária Terézia anyánk valami udvari cselédjei... csak a *naderer* meg ne lássa őket, mert akkor jaj nekik.

A *naderer* ugyanis az az erkölcsbakter volt, aki Mária Terézia Keuschheitscommissiójában működött és köteles volt följelenteni minden fiatal szerelmes párt, akit este, alkonyat után, kíséret nélkül talált.

Szítáló köd ereszkedett alá Hietzingre és a fiatal pár, meghúzódva a templom fala mellett, halkan beszélgetett.

- Tövisből van az a korona... a halottak virága a liliom és sírokon fakad... - mondta a leány.

Az ifjú lehajtotta fejét és szeméből könny futott alá halvány arcán.

Egyszerre zörejt hallatszott a közelben.

Lámpását bő gallérváza alá rejtve, kúszó lépésekkel mint a róka, közeledett feléjük a *naderer*.

- El vagyunk veszve! - suttogta a lány és görcsösen kapaszkodott az ifjú karjába.

Az ifjú nem felelhetett. A *naderer* már egészen melléjük lépett és tolvajlámpáját kihúzva a köpeny alól, épen arcukba akart világítani. E pillanatban mint a villámcsapás, görcsös bot csapott közbe. A *naderer* lámpája izzé-porrá tört és a másik pillanatban már ő maga is ott feküdt a sáros, nedves utcán.

- És most jöjjön, konferencia van, egy negyedóraig még észrevétlenül besurranhat a kastélyba.

- Adieu - a *jamais revoir!* - suttogta a gyászruhás leány az ifjú felé és aztán hagyta magát vezetetni a férfi által, aki gyorsan eltűnt vele a schönbrunni kastélykert kapujánál.

A *naderer* föltápáskodva egy csomó *kottapapirost* talált lámpása széttört üvegdarabjai mellett és másnap reggel, jelentést téve a dologról, a szerelmes pár személyazonosságát, minden kutatás dacára sem lehetett megállapítani. A *kottapapíros* volt az egyetlen *corpus delicti*.

Másnap Terézia *anyánk*, akit a Keuschheitscommissió minden lépéséről értesítettek, csak fejét rázogatta erre a jelentésre:

- Verfluchte Komödianten! - mondá a királyné és meg volt szentül győződve, hogy az udvari olasz opera társaság egyik tűzesszemű tenorjának adott rendez-vous-t a schönbrunni kastély valamelyik elvirágzott udvarhölgye. Pedig az, aki a *kottapapirost* elvesztette s aki a fiatal szerelmes párt a *naderer*től megmentette, korántsem volt tenorista, de korának egyik legnagyobb zeneszerzője.

A jelentéktelen eseményről alig egy-két napig beszéltek Bécsben, háttérbe szorított akkor ott mindent: ő császári és királyi fensége *Mária Antoinette* ünnepélyes elutazása a franciák földére, ahol leszen a *fényes menyegző*.

A főhercegnő igen halvány, igen szomorú volt, és Mária Terézia anyánk Clam-Gallasnének többek közt ezt írta a búcsúról:

„...nagyon fájt a válás, az egész udvar zokogott, még a férfiak is; egyik kitűnő hívemnek a fia, az ifjú Pálffy gróf, plane ájultan esett össze, a magyarok hűsége csak jól esik uralkodói szívemnek.”

AZ UTOLSÓ NÁDOROK.

Siratott Leopoldusnak fia volt Sándor főherceg, az első Habsburg-palatinus. Nagyreményű, daliás ifjú, mikor Buda várában elfoglalta a nádori széket.

József császár már akkor halott volt. A *Rescriptumok* után - 1790 - örömmámorban úszott a nemzet. A föllendülés korszaka kezdődött. Hazafias aspirációktól dagadoztak őseink szívei. Pezsgett az élet Budán. Magyar ruhát öltöttek nők, férfiak. „Tsak passzomántot, ’sinort nem tudtak már eleget készíteni a pest-budai gombkötők” - mondja egyik kortárs a följegyzéseiben. A nemzet több kitűnő fia „tudós társaság eránt buzog” és „Sándor főherceg megigéri, pártfogója leend.” Ugyanekkor a főrendiház elnöki székén tett egyik nyilatkozata kelt általános lelkesedést. Grassalkovich ugyanis a latin nyelv használata mellett kardoskodik: „tekintettel a nádorispánra.” Zichy Károly ellenben a „magyar szóért” lelkesül, s megjegyzi: „Ö fensége tud magyarul.”

Csakhamar személyesen szólal fel, igaz latinul, Sándor-Leopold, s következőket mondja:

„Én csakugyan értek és beszélek magyarul, amennyiben pedig szükség volna, még jobban meg fogom tanulni a magyar nyelvet. Örömmel elfogadom tehát a javaslatot.”

Kazinczy Ferenc, ennek a jelenetnek szemtanúja, 1792 július 31-én Aranka Györgyhöz intézett levelében örömtől áradozva írja: „*Tiz ízben rendült meg erre a palota vivat-tól.*”

Főurak egymásután adják 1791 farsangján a bálokat, *estvéli társaságokat*. A szép, fiatal főherceg mindenütt megjelenik. Mindenben részt vesz: Beleznay generálisné egyik estélyén még a főrangú ifjúság „*Hogy tetszik*” játékában is elvegyül.

A találós kérdésben a palatinust adják fel. Egyik szép Prónay leányra kerül a sor.

Sándor főherceg fölteszi a szokásos kérdést:

- „*Hogy tetszik?*”

- „*Nagyon jól, csak még jobban tudna magyarul.*”

Mosolyog a palatinus.

- „*Ez én vagyok*”, - jegyzi meg, de ismételten igéri, egészen jól megtanul, s dicsekszik, hogy „Görög uram” ujságárkusát is járhatja.

Ürményiek, Zichyék báljain „palotást lejt”, „verbungosban sarkantyúját pengeti.” Sőt nemcsak a főurak multságain jelenik meg. Elmegy a budai redut nagy Bürger-báljai-ra is, sőt a maskarás multságokban is „láttatik a *Hét választó*”-nál. Megnézi a magyar actorok játékát, szóba áll a csikóssal, gróf Károlyi József derékegyházi pusztáján s merész lovaglására megjegyzi, szebb, mint a bécsi műlovar Hyamsé.

A Martinovich-féle összeesküvés sötét árnyat bocsát a nemzetre. Csakhamar halálát leli a daliás főherceg. Véletlen katasztrófa, egy laxenburgi tűzijáték alkalmával, vet véget nagy reményekre jogosító életének.

Nehéz föladat vár most az új nádorra, Sándor öccsére, az egészen fiatal József főhercegre. Ferenc császár, rettegve a francia forradalom példájától, nagynénjének, a szerencsétlen, szép Mária Antoinettenek párologó véréből, a szabad eszmék legcsekélyebb föllángolását is vassziorral fojtatja el. A nemesi kúriákban duzzognak az urak. Buda csöndes. A *generális kaszálon* még alig száradt föl a szabadság martirjainak vére. Komoran, szótlánul járnak az emberek az

utcaikon. Gyászba öltözötte az asszonyok. Ez a komor, szomorú, halott város fogadja az új palatinust.

Lassan kezd engedni a jégkéreg. Az ifjú korát meghaladó bölcsesége, az a nemes lelkes indulat, hév, amelylyel korona és nemzet közt az áthidalást, közvetítést megkezdi, minden szívet részére hódít.

Mikor 1800-ban, az új század hajnalán, meghozza első feleségét, a szépséges szép Alexandra Pawlowna orosz nagyhercegnőt, már tomboló lelkesedéstől visszhangzik Mátyás ősi székhelye. Pest vármegye rendei fényes bált adnak a fejedelmi pár tiszteletére. Virág Benedek írja az üdvözlő verset. A bálon tizenkét nemes ifjú díszmagyarban lejt a toborzót. Magyar bort, magyar kenyeret nyújt át arany tálcán Gosztonyi Mihály főbíró.

Újra élénkülni kezd a pangó társadalmi élet. Hetenként *Appartement*-t tart a palatinusné, amelyen sorra jelennek meg főrangú dámáink. Főudvarmesternője magyar nő, Révayné; a szolgálattévő gavallérok is: gróf Kollonich László és a többiek.

Alexandra Pawlowna rajong a zenéért. Haydn lejön Bécsből, s a budai várakban előadják a *Teremtést*.

Cigányt is óhajt hallani és Bihari hegedűje megszólal a nádori termekben.

A kaján sors mindig irigye a halandók túlságos boldogságának. Elhervad a rózsza. Kihül a sugár. Meghal a szépséges szép palatinusné - és hosszú évek gyásza borúl a nádor szívére. Nagy bánatában is munkál azonban a haza javán. A napoleoni hadjáratok özvegy sorban érik. Fővezére az insurrekciónak. Hadsegédévé Kisfaludy Sándort, a nagyhírű magyar író választja.

A vész napjaiban, mikor Ferenc császár családjával együtt hozzánk menekült, a nádor mindig szítja a nemzeti lelkesedést, de a magyarok jogait is védi. A palatinus reprezentál mint háziúr, mikor a bécsi kongresszus napjaiban Budára hozza szövetségeseit Ferenc. Bemutatja a Margitszigeten a magyar szüretet. Népünnepet rendez a nádorkertben.

József főherceg második felesége, Hermina főhercegné, „a szép palatinus”-né, maga köré gyűjti az előkelő magyar nőket s Teleki Lászlóné, Beniczky Pálné, Sándor Vincéné, Szapáryné s mások fáradhatatlan buzgalmával megalakul az „első budai asszonyegyesület”. Minden humanitárius eszmét istápol a lelkes palatinusné, míg férje a testvér-főváros szépítésére, emelésére használja fel a hosszas belbékét.

Hermina főhercegné nyomdokaiba lép a harmadik feleség - Mária Dorothea, württembergi hercegnő is. A nádor érdeklődik az ipar iránt és ózdi Sturmman Mártonnal, a dúsgazdag földbirtokossal megalakítják a coalitiót - vagyis az első vasművek részvénytársaságot.

Fejlődik az irodalom, a művészet. Egyre több főúr költözik Pozsonyból, Bécsből *Pestre* s a nádori család ápol minden társas érintkezést. A fenséges pár ott van Telekiék fényes báljain, a Szervita-téri palotában. Megjelenik a Gyürky Pál, a Zichyek, Károlyiak estélyein. A nádorné és gyermekei Horváth István professzortól tanulnak magyarul, a kis István főherceg egyik nevelőjéül magyar embert, Kánya professzort alkalmazzák. Magyar főrangú gyermekek a játszótársaik. Keglevich Géza a legjobb pajtása, aki magyar nótákra, versekre tanítja. Nagy karácsonyfa-ünnepélyeket rendeznek s mikor bekövetkezik az 1838-iki rettenetes katasztrófa, az árvíz, az ifjú, délceg István főherceg, saját élete kockáztatásával segít Wesselényinek a mentésben. Mária Dorothea Császár főorvossal végigjárja a barakokat, ahová a megmentettek egy részét helyezik; a nádor maga éjjel-nappal tanácskozik Dubraviczky Simon alispánnal.

A Habsburgok magyar ága örömben-gyászban egygyé forrt akkor a nemzettel s a nádor akárhányszor, hol bölcseséggel, hol egy kis csalafintasággal, hol vas eréllyel állt ellen Bécs

nemzetellenes törekvéseinek. *Der kleine Rákóczi*, így nevezték az árnyékuktól is reszkető osztrák államférfiak, akik se okosabbak, se szeretetteljesebbek nem valának a maiaknál. 1847 január 13-án, mikor örök álmra hűnyta szemét a *nagy palatinus*, igazi gyász borult a hazára s a jók legjobbjá hullatta könyét József főherceg gyászos ravatalára.

Gyöngé kézbe került most már a gyeplő. István főherceg nem birt megküzdeni Bécs ármányaival. Színmagyar érzése, nemes szíve, jóindulata, mind hajótörést szenvedett, mikor saját egyéni meggyőződése konfliktusba keveredett a *házi törvényekkel*. Egész élete egy szomorú expiació lett azután. De *magyar szíve* még halálos ágyán is a hármás bérc honáért dobogott. Meghagyta:

„ott nyugodjanak hamvaim a Duna partján, a közt a nép között, amelyet úgy szerettem”.

Legyen édes is az álma ott a Zsigmond kápolnában, nagynevű atyja mellett utolsó nádorunknak.

Fia a mi szeretett József főhercegünk is ott pihen már. Arról, mi volt ő nemzetünknek, ma, de kivált ilyen szűk keretben, lehetetlen beszélni. Még kevésbé a Habsburgok magyar ágának mostani nagyreményű fejről. Byzantinizmusnak tűnhetnék föl az - már pedig erre sehogy sem fordul kuruc ősök ivadéka a kalamusa. De beszélnek is tettei, épen úgy, mint apáiról elmondhatjuk, *saxa loquuntur*... Magyar föld ringatta. Az alcsúthi jegenyés suttogetta első édes gyermekálmait. Magyar nevelést kapott s még fenséges nejének is megmutatta Pannonhalmán a szobát, amelyben mint „vizsgáló diák” lakott. Mint apái, ő is elvegyül főuraink mulatozásaiban, legkedvesebb vadászczimborái magyar emberek és az ő gyermekei is magyar gyerekekkel, báró Gerliczy Ferenc s még néhány főrangú család gyermekeivel játszadoznak. Augusztai főhercegnő five o'clock tea-in egybegyűlnek magyar úrasszonyok. Épen úgy, mint hajdan a *palatinusnénál*. Puritán, nemesen egyszerű ember ő is, mint volt atyja, nagyatyja s egy kicsit lassu, fejérmegyeiesen ejtett szavai, mintha néhai áldott József főhercegünk beszédjét juttatnák eszünkbe.

A FRANGEPÁNOK.

Amennyire szeretem a tengert, annyira nem szeretek rajta járni. A kiskorában vízhez nem szokott *buckabéli* gyereknek veleszületett iszonyódása ez.

Az utóbbi években igen sok időt töltöttem az Adria partjain. A hajózásokból is kijutott nekem. Veneziába, Dalmáciába, le Anconáig, de soha sem barátkoztam meg azért ezzel a nagy, néha oly csendes, máskor vadúl háborgó elemmel. Mindig azt a hatást teszi rám, akár egy szép, szeszélyes asszony. Egyszer szeliden simogat, ringat karjában - máskor a mélybe taszít, összetör, semmivé tesz...

Nemrégiben kocsin rándultunk át magyar - pardon *horvát* területre - hagyjuk meg így, békeségnek okáért - s megnéztük Buccarit. Errefelé minden a *Frangepánok* egykori uralkodására, fényére emlékeztet. A Frangepánokéra, akik valamikor menedéket nyújtottak IV. Bélának s amely család, a Bécsújhelyen vértanúságot szenvedett Ferenc-Kristófban aludt ki.

Mesében, dalban fölzendül még olykor nemes urainak, úrasszonyainak históriája.

Bús történetet tudnak a szépséges Frangepán Erzsébetről, akit nagynénje, Carrara Katalin, tizenhét éves korában adott férjhez a negyvenet meghaladt, léha, kicsapongó életű Czille Frigyeshez. Násza éjszakája után rögtön csalódott a szép fiatal asszony, mert Frigyes gróf... egyik cselédjét, Desznics Veronikát, tüntette ki kegyeivel. Majdnem egy évtizedig viselte keserű sorsát Erzsébet, - tovább nem bírta. Visszatért apáinak tűzhelyéhez Modrus várába.

A XV. században azonban még rettentő eset volt, ha férjét elhagyta az asszony. Rokonsága visszakényszerítette Frigyes grófhhoz Erzsébetet, aki rossz sejtelmektől gyötörve mondta:

- „Jól tudom én mi vár reám. Meggyilkolva fognak találni férjem ágyában.”

Igy is történt, amint ezt megírta annak a kornak egyik krónikása Vindek, Zsigmond királynak a titkára.

Rendkívül fölzúdultak erre a Frangepánok és Zsigmondnak alig sikerült kedvencét megszabadítani jogos dühöktől. „Aranyszőke hajú, darázsderekű Desznics Veronikát” vezette oltárhoz ezután Czille, de ezért atyja, a hatalmas Hermann gróf is fölháborodott és nem nyugodtak a Frangepánok.

Történt valami alkalommal, fényes vitézi tornára gyűltek a *Rendek* Buda piacán. Odaérkezett Czille Frigyes is, de amikor megölt nejének unokatestvére, Frangepán János, szembe került vele, - a hevesvérű férfi öklével csapott sógora arcába.

Nagy szégyen volt ez. Láta az egész udvar. Az összegyűlt urak, - népség, mindenki. Czille párosviaskodásra hívta aztán János lovag, noha megjegyezte:

- „Olyan ember, aki élvezett gyönyörök után ágyban fojt meg asszonyt, leköpésre sem érdemes.”

A páros viadalt azonban meghiusította a király. Ismét megmentette kedvencét. Tudta milyen vívó Frangepán, - nem akarta Cilleyt biztos prédára bocsátani. A *látzat*-nak azonban eleget tett Zsigmond. Később törvénybe idéztette Czilleyt, akit atyja haragja is elért - mert néhány évre börtönbe záratta. A hatalmas gróf dühe Desznics Veronikát se kímélte. *Babonázás* miatt állította törvény elé s bár fölmentették, Hermann gróf nem nyugodott, orgyilkost bérelt s Ostervitzben, éppen fürdés alkalmával, megölette a szép asszonyt.

A véres, középkori románc búsan, rémesen zendül föl, elnyújtott hangú, monoton dalban.

De mesélnek hősookról, hős asszonyokról is. Frangepán Istvánról, Jánosról, akik „életükkel, vérükkel” oltalmazták Nagy Lajos özvegyét, Erzsébet királynét, akit „orgyilkos csalt Novi-grad várába.” Nem menthették meg a nagyravágyó, szerencsétlen anyakirálynét, de törhetlen

hűséggel oltalmazták Mária királynét s hűségükért Zsigmond a báni tisztséggel jutalmazta meg Frangepán Jánost.

Szól tambura mellett a dal Frangepán Anna-Katalinról, Zrinyi Péter hitveséről, aki „lelke, éltető eleme” volt a nevezetes összeesküvésnek. A Zrinyi-Frangepán vér, amely legnagyobb szabadsághőseink ereiben folyt.

Buccariba kocsin, a *Draga* völgyén át vezet az út. Olajfás, szőlős kertek a hegyoldal túlsó felén, lent a mélyben a vasútvonal acélsínpárja villan meg. A civilizáció országútja. A vakító, szürkésfehér sziklasínt zöldelő erdők tarkázzák. Vadgesztenyefák egy közbeeső falu házai előtt - fiatal lányok, legények állongálnak a templom udvarán. Sűrű, sötét cyprus közül élesen válik ki egy-egy világoszöld levelű jávorfa. Itt-ott még egy-egy elkésett orgona fűrtös virágát himbálja a szellő. A serpentin út egyik hajlásánál élénkbe tűnik Buccari. Az aprócska szabad királyi város. Hajdanta nagy fontosságú kikötő, de ma már meglehetősen elhagyatva vonul meg a magas sziklaöv alatt. Buccari remek fekvése megragadja a lelket. Félkörben épült, s a város házai az öböl hajlatát övezik. A tengerpart mentén fekvő *új-város* nem olyan érdekes; sokkal kevésbé hat ránk, mint az ó-város. Házai ennek amphitheatrálisán, egymás fölött emelkednek. Míg megyek a sziklás úton, ahol minden kő s elnézem a sötét házakat, önkéntelenül San-Marino jut eszembe. A *tre Capi*. Itt is mélységes csönd borul a szűk, sikátorszerű utcákra. A házakból mintha régen kihalt volna az élet. Sötét, terméskőből összerótt falra futórózsa kapaszkodik. Májusi ragyogásban sugárözönnel borítja a nap a dűledező romot. A rom - a felfutó rózsák meg Chillon-ra emlékeztetnek. Miért, hogy az ember mindig emlékezik valamire? Miért nem lehet már teljesen *nem emlékezni*?

A XII. századból való templomot vandál ízléstelenséggel rontotta el valami 1708-ban eszközölt ízléstelen renoválás. Különben katolikus templomnak - különösen az olasz és dalmát dómok cífraságához szokott szemnek - eléggé rideg, eléggé *nüchtern* ez az ódon székesegyház.

Szűk, keskeny ösvény vezet föl a XII. századból maradt *Zrinyi-várhoz*. Érdekes, hogy ma is teljesen lakható állapotban van. Néhány év előtt még katonaság tanyázott falai közt. Egy szörnyen bőbeszédű vén custode, - olyan bőbeszédű, mint az ilyen talián kulcsár valamennyi - magyarázza az üres szobákat:

- Ez volt az ebédlő, ez a táncterem. Ebben a szobában tanácsra gyűltek az urak, emitt mulattak...

Ez az ágyasház - a hegyekre nyíló, kovácsolt vasból való erkélyt teljesen ellepte a folyondár.

Mélázva álltam meg a kiugró ablakmélyedésben. Hányszor tekinthetett itt alá a várúrnő; hányszor várta itt, a hadból selyemlobogós gályán, diadallal hazatérő hős urát.

- *Mennyi gyönyör tanúja lehetett ez a fülke*, - mondom félhalkan. Csakúgy magamnak.

- *És mennyi könyvet hullathattak itt...* - jegyzi meg társaságunknak egy másik tagja.

A custode pedig egyre locsog:

- Még egy Frangepán várrom is áll itt... A buccariak különben horvátok... Licentiáikat a XV. században kapták a Frangepán uraktól s I. Mátyás 1479-ben erősítette meg...

Odaadjuk az obulust - aztán búcsúzunk fecsegő vezetőnkől.

Lassanként este lett egészen. Az öbölre ezüstös fényt vetett a felhők közül előbukkanó hold. Mélységes árnyak borultak az erdős hegyek ormára s a tenger mélyen kék vizében aranyos fényű csillagok tetszelegve tükröződtek vissza. Vígan pattogott ostorával a kocsis, a társaság meg valami nótát is dúdolt. Még pedig magyar nótát. Halkan, csak úgy mezza voce... Visszafelelgettek rá a kertek homályán szerelmi epekedéssel dalos csalogányok s mintha az egész tavaszi táj a teremtés, az újjászületés gyönyörében reszketett volna.

BENICZKY LAJOS SZERELME.

A kertben még egy-egy késői rózsát himbál a szél, az aranyos verőfény meg átszűrődik a vadszőlő hervadt ágain. Tavaszról hazudik a csalóka sugár, míg én könnyű kabátban ülök a verandán és lapozgatok *Kossuth könyvében*. Épen Ludwigh János levelére nyitottam, amelyben apróra leírja az *AlmássyPál*-féle összeesküvés részleteit és tudósítja Kossuthot arról is, kiket fogtak el az összeesküvők közül.

Nedeczky István, Klementisz, Beniczky Lajos..

A *losonci hős*, aki megülte Kufstein nyirkos börtönét és fogolytársa volt gróf Teleki Blankának.

A Beniczky Lajos nevét olvasva, egy bájos öreg asszony alakja is meglevenedik előttem. Mária Terézia-korabeli bonbonièerek födelén vannak ilyen szép arcok, gyémántkoszorúba foglalva. Mintha nem is volna ősz a haja, csak rizsporos. Örökké fiatal a ragyogó szem és a száj mindig mosolyog. Kissé hamisan, de mégis szomorkodva... Hervadó kankalin színében pompázó puha selyemköntöst képzelünk rá, vagy apró, galagonya-bimbókkal mintázott rezedaszínűt... A szobája is, mintha örökké rezedá nyílt volna benne; és a nagy, bársony karosszékben olvassa valaki az édes regét, amely *Kisfaludy major uramtól* való:

Ülj mellém a kandallóhoz
Föl van szítva melege...

Félig rege már az is, mit az úrasszony beszél, hőse igazi regébe illő, a magyar *Bayard*, ahogy kortársai nevezték, a *holtszivű Bayard* - ahogy néhány asszony hította - ők tudták miért.

A Garam partján épült, nyájas Besztercebányának rendkívül élénk társas élete volt a harmincas meg a negyvenes években.

Tornyos kapuk, kőfalak mögött ékes virágszálak, szépséges szép leányok termettek, akik a cifrán kovácsolt, mélyen bennülő vasrácsok mögött üldögéltek naphosszant.

Igen ám, mert abban a korban nem rótták a nemes leányzók a cukrászda előtti korzót - mert hogy aszfalt és korzó egyáltalában nem is létezének. Otthon ültek, *stikkolgatva* soha véget nem érő *stráfokat*, készítették a kelengyét és álmodtak az eljövendő vőlegényről.

Rendesen valamelyik ösmerős úrfi volt az ideál, mert anno 1830 és tovább még divatban volt, hogy az úrfiak a magukhoz való fiatal leánykák társaságát is keresték.

- Radvánszky Tóni, a Révay fiúk, Beniczky Lajos, Kalauz Pali, azok voltak akkor Zólyomban a híres gavallérok... de minő gavallérok!

Mondja az úrasszony és szinte láng csap cameához hasonló arcába, mikor a régi, ifjúkori emlékek hatalmukba kerítik.

Gavallérok közt is leggavallérabb *Beniczky Lajos*.

Szép, geniális, nemes, ideálja a magyar leventének, lovagok virága.

Ha jött az úrasszony szüleinek házához, kész volt a mulatság. Ott volt a *spinét*, valamelyik kisasszony zongorázott, a többiek táncoltak. A *Rococowalzer* lágy, ábrándos melódiája betöltötte a nagy, boltíves, ódon szobát és andalító hangjain szerelemről, boldogságról álmodtak a párok.

Egy ízben az úrasszony, - fiatal lányka volt még akkor! - nagy szánkázásban vett részt.

Ott volt Beniczky Lajos is.

Katalin táján volt az idő, zöld farsang elmúlt, a valódi meg nagyon messze tetszett a mulatni szerető lánykának.

- Milyen kár, hogy most már olyan sokáig nem táncolhatunk - sóhajtotta.

- Kívánja, hogy legközelebb bál legyen? - kérde Beniczky, aki akkor már alispánja volt a vármegyének.

- Én kívánhatom, de nem lehet, semmi alkalom sincs most bálra!

Beniczky Lajos nem szólt semmit. Harmadnap azonban hozta az emeletes kőházhoz a meghívót a hajdú, melyen az is ki volt tüntetve, hogy a hölgyek mentől egyszerűbb öltözékben kéretnek megjelenni.

Előző héten ugyanis néhány szegény tót falu leégett és Beniczky azoknak a károsultaknak a javára rendezte a bált.

A színi előadások is nagy divatban voltak akkor Besztercebányán és nagyon érdekes az a régi színlap, mely német nyelven hirdeti, hogy műkedvelő urak és hölgyek előadják:

Die Räuber.

Trauerspiel von Friedrich v. Schiller.

A szereplők közül pedig:

Kalb Herr Louis v. Beniczky
Ferdinand . . Herr Anton v. Radvánszky
Louise Miller . Fräulein Libay

És így tovább. A férfiak majdnem mind olyanok, akik később vezérszerepet vittek hazánk közéletében.

A színlap felén el van hasítva, s így a női szereplők közül Libay kisasszony nevét kivéve, a többi kibetűzhetetlen.

Ezután a színi előadás után tánc is volt, s itt történt, hogy a Luiza kisasszony gyöngysora elszakadt a tánc hevében és szétszóródott a pallón.

Beniczky szedte össze, de egy szemet megtartott magának s karperecbe foglaltatva, mindig csuklóján viselte.

A talizmant nagyon rejtegette Beniczky, de egy ízben pajtásai, különösen Radvánszky Tóni rálestek, hogy mit rejteget annyira a *tászli* alatt, akkor még nem járta a mansett.

Miután épen Luizaéknál történt a dolog, Beniczky vonakodott, de végre is, az épen páciencet rakó leánykához lépve, megmutatta a karperecet s a gyöngyöt.

A fiatal lány kissé megdöbbent.

- Tudja-e, hogy a gyöngy könyvet jelent? - mondá Beniczkynek.

És ráemelte sötét nagy szemét kérő tekintettel. A galamb nézhet ilyen esdő tekintettel az ölyvre.

Beniczky Lajos megdöbbent e nézéstől és a leány néma hallgatásától, gyors színeváltozásától.

Akkoriban még nem volt fölhalálva az a szépséges léhaság, amit ma *flirt*-nek neveznek és jogos, megengedett dolognak tartanak. Még akkor, ha a nőtlen fiatal ember egy leánynak szerelmet mutatott - az kötelező volt az egész életre.

Beniczkyról azonban mindenki tudta már akkor, hogy neki nem szabad szeretnie szegény leányt. Nagyon zavarosok voltak már a vagyoni viszonyai, s hogy e leány tragikuma annál

nagyobb legyen, a karrierje pedig annál fényesebbnek ígérkezett. A hazának volt joga ehhez az emberhez s hogy odaállhasson, ahová őt a közvélemény szánta és a hívatása kijelölte, nem volt szabad a szívére hallgatnia.

Beniczky Lajos hosszant küzdött magával s e küzdelem keserves volt. Amaz este óta tudta már, hogy a leány szenved érte és ezért neki kerülni kellett azt a leányt. Így kívánta a becsület, a férfi-jellem, a félelem és gáncs nélküli lovag tisztességérzete. Vagy ha látja és beszél vele, akkor mondjon le mindenről, amivel jövője álmaait kiszínezte...

Végre is határozott. El fog utazni, felmegy a fővárosba és teljesíti kötelességét. Lujza majd felejteti fogja őt. És ő is talán.

A sora azonban beleszólott ebbe a becsületesen kieszelt tervbe. A sors, melynek nincs esélye a jóra, alkalmat adott nekik, hogy még egyszer találkozzanak. Nem titkos szerelmi kaland volt az; óh a becsületen nem esett semmi folt. Fényes teremben találkoztak, száz ember szemeláttára beszéltek egymással. És mégis Beniczky Lajosnak a lelke ettől a találkozástól fogva meghasonlott önmagával.

Mi történt köztük? Nem mondták meg soha senkinek.

Beniczky aztán felutazott Pestre.

A negyvenes években híres szép, dúsgazdag négy lány volt a fővárosban. A *Sisáry lányok*-nak nevezték csak őket a társaságban, mert görögös neveiket nehezebb volt megjegyezni.

Abból a magyarrá lett maczedonfajból valók voltak, amelynek férfiai, asszonya mind ideálszép volt, de mint a *nimphae termalis*, csak épen virágzásra, a szem gyönyörködtetésére teremtvé, úgy hogy ma már majdnem egészen kipusztult ez a derék nemzetség minálunk.

A Sisáry lányok abban a társaságban éltek, a hol temérdek volt a szép lány akkor. Sennyey Amelie, Orczy Lizi, Obrenovics Katinka mind beléillettek az angol *pictorial album*-ba.

Beniczky Lajosnak megtetszett a szép lány, a nagy vagyona is vonzotta, az ambíciózus férfi mindenáron rendezni akarta viszonyait és megkérte a leányt. Az indigena-család kész örömmel fogadta az ősi nemes család fiát, a nagyramenendő daliát. A leányt nem is kérdezték sokat - olyan természetes volt az, hogy ha egy Sisáry leányt megkér Magyarország egyik legelső gavallérja, arra nagyobb szerencse és boldogság el nem képzelhető.

A fiatal leányszívek rejtelseiről szóló regékben azonban egészen más van néha megírva. Beniczkynek, a büszke loagnak, a nők Julius Caesarjának meg kellett érnie a szörnyű csalódást, hogy a kis görög leány, kit ő fel akart emelni magához - nem szerette. Mást szeretett-e már előbb, vagy megérezte a vőlegénye szívének hidegségét? Ezt se tudta meg soha senki. Beniczky sem, csak éreznie kellett és bevallania önmaga előtt, hogy meghódíthatta a világot, de ezt a leányszívet nem bírja. Egy hódítónak legjobban kellett azt tudni, mikor nem hódolnak neki. Mit tegyen most? Mint gavallér ismét tudta a kötelességét. Vissza fogja küldeni a jegygyűrűt. Ha a család rákényszeríti is a házasságra azt a leányt, ő nem fogadhatja el tőle ezt az áldozatot. Nem vásárt akart ő, - szerelmet keresett, mely segítsen neki elfeledni az elsőt, s ha ezt nem talált - őt nem vonzza a milliókban számított vagyon.

Visszaküldte a gyűrűjét, s aztán könnyű szívvél sietett vissza Besztercebányára.

A régi *ideál* képe ellenállhatatlan erővel vonzotta Beniczky Lajost Besztercebányára, ahova egy ragyogó téli napon érkezett meg.

Kalauz Pali, régi bajtársa volt az első, akivel az utcán találkozott s aki elújságolta neki, hogy egykori eszményképe menyasszony, már a lakodalom is meg lesz nemsokára. Derék legény a jövődöbeli férj - egyszer-kétszer fent járt a nyáron, megtetszett neki a szép lány, akinek aztán egyre üzengetett *Somoskeőy Tóni*-tól, meg küldözte a sok bukétát.

Még azt is elmondta Kalauz, hogy a keresztnéve Lajos, a miért is a menyasszonynak egyik fivére tréfás episztolában gratulálva, így szólította meg:

Königin aller Lajos-e!

Beniczky Lajos azt hitte, hogy győzhet még. Országos híre volt már akkor; a nőknél ez is sokat nyom a latban.

A szalonban ült az *ideál*, kedves zongorája mellett, midőn Beniczky belépett.

A *régi hangot* azonban nem találta el már, és akárhogy ostromolta a szép Lovelace, igazi nemes, magyar leányhoz illőleg felelt:

- Nem lehet Lajos, *már* nem lehet, a szavamat adtam...

És talán soha sem zokogott, sírt a zongora jobban abban a régi besztercei házban, mint ezen az alkonyestén, mikor az alászakadó homályban Beniczky Lajos olvadó baritonja kísérte az érzelmes német románcot.

Hiába volt az esengő, kérő marasztás, mi a dalban megcsendült. Az *ideál* férjhez ment más-hoz, és a női kötelességek, az új hatáskör véget vetettek a lányos álmoknak, ábrándoknak. Attól fogva lett Beniczkyból a holtuszivü Bayard.

Nemsokára kiütött a szabadságharc és Beniczky ágyudörgés, csaták zivatarában keresett feledést.

1849 telén, mint fiatal asszony, édesanyjánál volt éppen látogatóban Lujza.

Szakadt a hó, süvöltött a szél, és egy jó öreg kisasszony, mint a minő öreg kisasszonya majd minden régi úri magyar háznak volt annak előtte: *Schaller Szidi*, vetette a kártyát a fiatal menyecskének.

- Ma még olyan valakiről hall hírt, aki egykor nagyon kedves volt a szívének...

Magyarázta a vén kisasszony, szakértelemmel rakva a sok *Herz*-et egymás mellé.

A fiatal menyecske talán sejtette is, kire céloz a szíve régi titkát ösmerő Szidi kisasszony, de hallgatott.

Csak az óra ketyegett a falon és az erdő fája zúgott, lobogott, pattogott a nagy öblös cserépkályhában, néha egész szikrakévét dobva kifelé a széles, nyitott ajtón.

Sarkantyú pendült a folyosó kőkockáin és csakhamar egy hajdu lépett be a szobába.

Sürgős levelet hozott az öreg nagyságos asszonynak, a táborból küldték.

Schaller Szidi vette át a levelet, melynek diósgyőri papirosból készült borítékán régi módi szerint állt a címzés:

á Madame madame Luise de...

Neusohl.

A pecsétjén a nyakán nyíllal átlőtt hattyú, az ősi Beniczky-család címere.

Luiza azonnal megösmerte a kézvonásokat. Hány érzelmes verset, dalt, híres német remek-íróktól, őrzött ő szekrényében ugyanettől a kéztől. Lányságának régi kedves emlékeit.

A levél valóban Beniczky Lajostól jött és 1849. január 17-ikéről volt keltezve, tehát nemsokára azután, mikor mint guerilla-vezér Budetinnél szétverte Hurbán gyülevész tót hadát. A fegyvercsörgés zajában is eszébe van a feledhetetlen *ideál*, kit egykor hűtlenül elhagyott, de

akire most is mélységes szerelemmel és aggódó figyelemmel gondolt. Azt írta meg a Luiza anyjának, a kihez a levelet intézte, hogy vigyázzanak, a fiatal asszonyt ne eresszék el hazulról, mert arra felé, ahol férje birtokai vannak, nem biztos az út. A végén azt is megjegyzi, hogy február 9, 10-én ő maga is Besztercén lesz, akkor látni fogják.

És eljött valóban, a győző aureolájával homlokán. Besztercebányán ünnepelték Beniczkyt, különösen az asszonyok, akik egy alkalommal egyik rokonánál, Szentálnénál felejtett sapkáját a szó szoros értelmében széttépték és az volt a boldog, aki csak egy kis darabka aranyzsinórt is eltehetett emlékül.

Az *ideált* az ódon kőházban, az idillikus szerelem álmainak színhelyén látta utóljára viszont Beniczky.

Rövid volt ez a viszontlátás, a csapatok mentek tovább, dermesztő hidegben, hózivatarban - *előre!*

A hős nagyon bánatos volt s mikor a fiatal menyecske ezt látta, erőltetett vidámsággal mondá neki:

- Olyan szomorú, mintha soha se látná többé viszont Besztercét...

Beniczky Lajos az ablakhoz támaszkodva, mintegy sötét jövőbe nézve, tekintett ki az ólom-szinű fellegekre, s lemondó sóhajjal, kétszer is ismételte:

- Ki tudja, ki tudja...

Besztercét talán igen, de Luizát valóban sohasem látta viszont.

Világos után halálra ítélték s csak különös kegyelem folytán változtatták meg ezt az ítéletet húsz évi börtönre.

Hogy a legkomorabb kétségbeesés napjaiban is élt szívében az eszmény, mutatja, hogy az aradi vár börtönében egy kis emléket faragott számára.

Síma kis fából készült karperec ez az emlék, kék bársonnyal bevonva. Egyik oldalán *Arad*, a másikon 1851. olvasható szépen kimetszve.

A kiegyezés után ismét vezérszerepet játszott Beniczky, mígnem 1868 július 15-én, együtt vacsorálván Thaisz Elekkel, egy ösmeretlen ember névtelen levelet hozott számára, melyben találkozásra hívták.

Akkor elment, s azóta senki sem látta életben többé.

Július 16-án tűnt el Beniczky és 17-én, a névtelen orgyilkos leveléből az egész borzalmas eseményt megtudta a főváros, és később az ország.

Óriási szenzáció volt az - Beniczky föltalált holttestének eltemettetése pedig valóságos nemzeti gyászünneppé.

Dikcióztak sirja fölött, vezércikkezték a *hősről*, a *vértanúról* és aztán elfelejtették és napirendre tért a világ fölötté, mint rendszeren szokott nemzeti hősök és vértanúk fölött. Talán csak az *ideál* szívében él örökké a daliás gavallér, ifjan, szépen, úgy mint élt, amikor még a *magyar Bayard* földi alakját hordozta.

Ilyennek láttam én is, azon a rózsaszínű alkonyestén, amikor az a bájos, kedves öreg matróna beszélt róla, akinek az arca olyan szép, mint azok a képek, amelyeket Mária Terézia-korabeli bonboniéreken látunk, gyémántkoszorúba foglalva, akinek az ajka szüntelen mosolyog, kissé hamisan és mégis kissé gondolkodva, mintha valami édes regét hallgatna...

Rege pedig már ő maga is félig és regealak a *losonci hős*, aki elfeledve pihen az újpesti temető egyik bozótos sírjában. Halottak napján azonban friss koszorú szokott volt zöldelni e síron a bozót között. Senki sem tudta, ki küldte, s mivel Beniczkynek sem a gyilkosait, sem halála körülményeit soha ki nem derítették, egyszer csak híre futott, hogy a koszorúk bizonyosan azoktól származnak, akik haláláról tudni fognak valamit. Lesték is aztán a következő esztendőben és találtak is egy gyászruhás hölgyet, aki Mindenszentek vigiláján, esti órában zöld koszorúval kezében megjelent a sírnál.

Hogy miképen halt meg Beniczky Lajos, azt nem tudhatták meg tőle, de megtudták, hogy egész életén át mért hordott *holt szívet* a kebelében...

RÉGI VENDÉGFOGADÓK.

A XVIII. század vége felé legösmertebb vendégfogadói Pestnek a Fehér farkas, Arany sas, meg a Hét választó fejedelem. Utóbbi tartották annak idején a legnóbelabbnak. Kávéházát a patvaristák szerették nagyon, s innen indultak ki azok a híres patvarista háborúk, melyek nem ritkán fölforgatták az egész várost.

II. József császár, aki nem szeretett a budai várban lakni, rendesen a Hét választó fejedelemnél szállt meg. Dinnyealakú utazó-sapkájában, lábán fehér vászon-kamászlival, akárhányszor álldogált a fogadó kapujában, nézve a sürgő-forgó utcai népet. Trónörökös korában lakott ott Ferencz császár is, mikor az utolsó török háború idején a belgrádi táborba utazott. Szobájában a rendes fogadói berendezést hagyták meg, csupán saját vaságyát és ezüstkapsokkal ellátott bőrládába helyezett toilette-jét hozták el Bécsből.

A Fehér farkas-t Kazinczy Ferenc is említi följegyzéseiben. 1783-ból maradt kiadatlan naplójegyzeteiben olvassuk, hogy ez évnek tavaszán a Fehér farkas-ban szállt meg, amelyet neki mint jó helyet Fráter István biharmegyei földbirtokos barátja ajánlott.

Akkor volt ez, mikor a már némi írói hírnévvel bíró, huszonhét éves ifjú, a „Frey Maurerek” közé szeretett volna bejutni. Kazinczy telve volt lelkesedéssel, idealizmussal, és sajtásággal, de ő, az ősnemesi család sarja, rendkívül vonzódást érzett ez iránt az egyenlőséget hirdető szövetkezet iránt.

1786 nyarán, Szent-István napja körül megint Pestre ment Kazinczy, s újra a Fehér farkas-ban szállt meg.

Ennek a „nagyon nóbel” ebédlőjében - írja napló jegyzeteiben - találkozott Berzeviczy Gergelyvel. Ez mondotta neki, hogy gróf Török Lajos, a debreczeni kerületi tábla elnöke is ebben a vendéglőben szállt meg, a ki „Frey-Maurer” s hogy a legközelebbi „lőzsi” báró Orczy József elnöklete alatt szeptember elsején lesz.

Itt a Fehér-farkasban találkozott Kazinczy először Török Lajossal, akinek később leányát, az imádott Sophiet - feleségül vette. A fiatal, nagyessű író oly jó benyomást tett a grófra, hogy az „Erényes cosmopolitá”-hoz címzett páholyba szabadkőművesnek nemsokára föl is vétette. Mint naplójegyzeteiben olvassuk, Miskolczra Szulyovszky László testvérével utazott, s ő vezette is be. Ez az urnak 1784. évében, március 16-án történt.

Az Arany-sas az újvilág-utcában állott, és „tsekélyebb emberek” szálltak oda. Az 1790-iki Diéta megnyitása alkalmával porig égett, de később fölépült és kedves szállója lett a vidéki nemes uraknak.

Itt folytak le a Keglevich-Józsa kompánia hétországra szóló murijai, s néha egy álló hétig sem lehetett kisöpörni az ebédlő „szálát”, mert szünet nélkül ittak, muzsikáltatták magukat és mulattak az urak. Egy ízben már Józsa Gyuri megesküdött, hogy másnap török-szakad hazaindul.

- Nem lesz abból semmi, Gyurikám! - ellenkezett Keglevich Miklós.

Józsa Gyuri fogadást ajánlott, aztán rendelést adott a kocsisának, hogy másnap, ebéd után két órakor készen álljon. Így is történt. Az utolsó nagy ebédet ette együtt a kompánia, utána pedig elbúcsúzkodtak mindnyájan Józsától. A legérzékenyebben Keglevich Miklós. Még csak egy kis szóval sem marasztotta.

Fel is ült Pankotai Józsa György uram a kocsira és kézbe véve a gyeplőt, nagyot durrantott a száz görcsű négyes-ostorral. Alig fordult azonban ki az utcából a hatvani kapu felé, egyszerre csak szétment a kocsinak mind a négy kereke, s a nemes úr maga ott evickélt egy óriási

pocsolya mellett. Természetesen kénytelen volt visszamenni az Arany sas-ba, ahol aztán kitudódott, hogy Keglevich fűrészelte be a tengelyeket. De a fogadást megnyerte és még egy hétig mulattak együtt az urak, most már persze a Józsa Gyuri kontójára. Pénze bőven, dolga kevés akadt akkor a magyar nemes uraknak. Ilyen virtuskodással kellett agyon ütni az időt.

A Fehér hajó is kedvességben állott a múlt század harmincas, negyvenes éveiben. Innen indult a postakocsi Bécsbe, ezért kivált a kereskedők szerettek oda szállni. A mai bécsi-utca helyén állott az ormótlan, nagy-udvarú átjáró ház és udvarán mindenfélét árultak. A harmincas években szerettek oda járni a jurátusok is. Jászay Pál, mikor gróf Teleki József mellett jurátuskodott - gyakran említi a „Fehér hajó”-t naplójában, megjegyezve, hogy kávéháza kivált alkalmas volt a billiárdozásra.

Az „Angol királynő” a negyvenes években kezdett divatba jönni. Ott tartott telente lakást Ibrányi Feri, a híres szabolcsi nábob. Hetedhétországra szóló kártya-partiek voltak ott s nem ritkán egy-egy dominiumot tettek fel egy blatra.

A váci-utcai Palatinus kedves vendégfogadója volt a nemességnek. Történt egyszer a híres alispánnal, Dubraviczky Simonnal, hogy hajdúját a Palatinushoz menesztette, várná őtet, meg egy jó cimboráját, ebédre. A hajdú fogta is magát, és elment Budára, József nádorhoz. Az előcsarnokban talált egy urat, épen a nádor főudvarmestere volt, gróf Beckers, s így szólt hozzá:

- A tekintetes első vice-ispán úr, Dubraviczky Simon tisztelteti a palatinust, ide jön ebédre másodmagával, de jó ebéd legyen ám.

A nádor nem igen értette meg a Beckerstől átvett furcsa postát, de joviális ember lévén, belé ment a tréfába. Most már ő szalajtott át egy hajdút a vármegye házára, hogy „tisztelteti az alispán urat, szívesen látja.”

Dubraviczky majd agyonütötte a hajdút, aki a Palatinus vendégfogadó helyett, az ország palatinusánál rendelt neki ebédet, és rohant lóhalálába Budára.

A nádor nevetve fogadta és semmi mentség nem használt. Végig kellett ennie a magyaros ebédet a várban, amelynek menüjéből a töltött káposztát, meg a túrós csuszát sem felejtette ki József főherceg.

Ha kezdetlegesek voltak pesti vendéglőink, a vidéki, még siralmasabb állapotokról levelek, följegyzések tanúskodnak. Ózdi Sturmann Márton consiliarius, Hontmegye alispánjához, Majthényi Lászlóhoz, egy 1792-ben írt levelében panaszkodván a Korpona és Selmeczbánya közti rossz útról, így folytatja: „- Vátzon felül, a’ Tolmátsi kerékvágások is okoztak nékem annyi alkalmatlanságot, hoggy nem egy könnyen feledkezhetem meg róllok, de nem felejttem el a’ Tolmátsi vendégfogadóst sem, aki azért, hogy én az ő füstös szobájában való hálá-sommal kéntelenítettem rontani az egészségemet, egy forintot vont rajtam. Soha sem merem én ezentul panaszra felnyitni számat a’ Bétsi vagy pesti Drágaság ellen, mert hiszen, egy tisztességes szobáért nem fizettem én többet egy étczakára 50 kraiczárnál és egy rh. forintért a’ pesti „7 Electeur Fürst”-nél a’ legszebb szobát kapom...”

A nagyobb városokban sem voltak jobbak a szállóhelyek. Erről ír Kazinczy Ferenc a Kassán jun. 19-én 1789-ben kelt levelében:

„- nyölcz óra után vala az idő, midőn Kassára beértem. Kocsisom a’ „fekete sas”-hoz vitt, azt állítván, hogy bent a’ városban több fogadó nincsen; ’s én meg is nyugodtam rajta, mert az épület külső formája sokkal biztatott; de óvjon Isten minden utast tőle. Közel kelle egy fertályig várakoznom, mig a’ sok béna vendégfogadói nymphák, a’ konyhát üresen hagyván, fülönfogva hozták elő a Kelnert. Nem kaptam szobát az utczára, mert azok el voltak foglalva egytől-egyig, s egy tömlöczforma, setét szurdikban vontam meg magamat.”

Később leírja a füstös éttermet, piszkos abroszt, a „szegény és csinatlan” vacsorát, melyet „ifjú gavallérok, vármegyei és az Untercommissiótól” való hivatalnokok társaságában költött el. Jellemző Kazinczyra, aki mindenben szerette a kiválóan finomat, csinost, hogy levelében még így szól barátjához: „- bántott, hogy nem öltözve át, úti surtoutban maradtam, míg a’ többiek frisirozott fejvel s a’ legújabb szabású frakkokban ültek, kivéve egy ifjú Bárczayt, a’ ki egy kis, kurta, arannyal kihányt, de csak fekete bárányprémes égszin mentécskében, veres nadrággal, széles ezüst kardját csörtetvén, jött közinkbe...”

Ez a kassai Sas szomorú nevezetességre is vergődött az ötvenes években. Ide idéztették többek közt Tompa Mihályt is, a Gólya című híres verse miatt. A haditörvényszék elnöke, az emberséges Bordoló tábornok azonban nemsokára hazaeresztette, lelkére kötven, „csak nem irni teppet holmi goldus sepredek”.

Egy nagyon kompromittált lengyel főúr helyett egyszer meg Szabolcsmegye egyik igen előkelő földesura vitette magát a Sas-ra. A haditörvényszéknél épen egy régi generális, a nagyatyja, báró S. elnökölt.

- Mit akarnak az unokámmal? - kérdezte megütközve, de ez intett a kezével, hogy távolítaná el a többi urat. S. meg is tette, unokája pedig gyorsan elmondva neki a dolgot, természetesen haza mehetett, de azzal az útlevéllel a zsebében, amelyet a birtokán elbújtatott lengyel főúr számára kieszközölt a hatalmas groszpatától.

Ide került M-y Móricz gömörmegyei nemes úr is, még pedig azért, hogy egy ízben egy r-i étteremben ebédelve, falhoz vágta a sárgarépat, melyen nagyon feketére sült rostélyos díszlett, azzal a kijelentéssel, hogy neki ne hozzanak schwarzgelb ételt.

A Sas címet különben nagyon szerethették a régi vendéglősök, mert Eperjesen, Rozsnyón, később meg Nagyváradon volt egy híres Sas.

Az eperjesi Sas-on óriási murikat tartottak a harmincas években, itt adták elő műkedvelők tótul a Bellini Norma-ját. K. I., a litteratúraért és zenéért rajongó alispán fordította le, s violoncellon ő maga is játszott a zenekarban. Becsődült fél Sáros parasztja erre az előadásra, s még a mosogató lányok is Szevérről, a büszke férfiúról énekeltek vagy egy fél esztendeig.

A rozsnyói Sas-ról Déryné, az első magyar operaénekesnő is megemlékezik. Társzekereken, innen vitette ki a nemzeti színjátszókat gróf Andrássy József Alsó-Sajóra.

Évekig tartó betegség ágyhoz láncolta a grófot, de még betegen is lelkesen pártolta a hazai művészetet. Annak a régi, rozoga Sas-nak a pipafüstös, szűk termében játszottak az úttörők, s ott bájolta el az Ujhold-vasárnap gyermek-ben meg Inkle és Járíkó-ban Déryné a hajdani bányaváros ifjúságát. „- - olajos mécsek világosították meg csak a szálát, hideg volt, hogy a’ fogaink vacogtak és füst, a’ thaetrum után pedig a’ szobánkba egerek táncoltak és az ágyban, a’ szalmazsákban nem volt szalma - -” írja egy vidéki ifjú barátjának, aki falusi birtokáról rándult be, meghallgatni a híres Déryné ifj’asszonyt.

Nagyot fordult azóta a világ sora. Kassán is, Eperjesen is, Rozsnyón is olyan vendégfogadók vannak, amelyekre dehogy ismerne rá Déryné. Olajos mécsek, hideg, füst, a mesék világába valók csak. Villamossal világítanak, az erős, kemény bükkfa, mint a parancsolat úgy ropog a porcellán kályhákban és a pompás, ruganyos matrácra akár tündérországról álmodhatik az utas ember. De a Sas vidám vendégfogadó ma is és ma is kedves tanyája a Rozsnyóra tévedő színtársulatoknak.

Lelkes fiatalok is akadnak, akik szandlóferen be-behajtatnak a theátrumba és ezekről a körülményekről talán mégis ráösmerne az ő kedves, régi tanyájára Déryné ifj’asszony...

A JAKOBINUS.

Suttognak-e még vajon ott messze-messze a *városmajor* fái? Azok a százados fák, amelyeknek lombjai réges-régen eltemetett meséket tudnak, összeboruló ágaik alatt mintha árnyalakok kelnének, szállnának a nedves, homályos utakon... Borzalmas, *fejnélküli árnyak*.

Körülöttem buja pompájában tombol a délvidék tavasza. Babérerdőben fülemile csattog, gerlice bűg szerelmesen, a túlárado gyönyör suttogó hangján. Rózsa mindenütt. Ezer színváltozatban. Felfuttatva szálas pálmafákra - pineákra. Egy-egy fán száz meg száz virág. Elkábítóan édes, langyos illatú, tűzszínű, álmodóan fehér meg halvány rózsaszínű rózsák. Dracéának vaskos törzse mellett a gyepen sötétkék meg fehér liliomok s az intenzív sárga *aranyka* hullatja rájuk virágait... És mindent túlkiazt az élet. Az embernek a boldogság után való vágyakozása. Elöttem, mögöttem mosolygó, vidám párok járnak karöltve. Mindenki a boldogságot kergeti. Az után fut. Csak már én nem. Talán megtalálni se akarom már...

Ülök a tengerparton s míg lassan fodrosodó hullámok a sziklás parthoz csapódnak, valami honi újságárból olvasok a *jakobinusok* emlékünnepeiről. Olvasok, olvasok, aztán lassan összemosódnak előttem a betűk. Mintha mindent fátyolon keresztül néznék... És gondolatban ott járok Budán, az ódon történelmi múltú városban. Milyen sajtószerű valami is az, amikor villamoson átbogunk a Margit-hídon. Bekanyarodva a Zsigmond-utcába, majd kiérve a Margit-körútra, ócska, úgynevezett francia fedelű házak, majd bogárhátú, a hegyoldalba kapaszkodó viskók; nagy, üres telkek benőve fűvel... Mind, mind, akár csak száz egynehány esztendő előttről maradtak volna itt, szemtanújaként annak a véres tragédiának, amelynek *fejnélküli árnyai* halkán kelnek-szállnak a városmajor nedves, homályos utain...

Nem céloim itt az összeesküvés bonyodalmas szálait bontogatni, sem pedig a jakobinizmus történetével behatóbban foglalkozni. Csak egyik jakobinusnak a szerelméről akarok szólni. Arról a szerelméről, amely romlásba vitte. Romlásba - nem is gonosz szándék, csak indiszkrécio folytán. Indiszkrécio folytán, amelyet *Elzától* kezdve minden asszonynak kerülvén kerülni kellene. Amely annyi illúziót szétrombolt s boldogtalanná tett, veszélybe döntött annyi *Lohengrint*.

Néhány esztendő előtt a Duna-utcában még állt az a ház, amelyben Laczkovics János, egykori Graevenhuszár *ezredeskapitány* uram lakott, egyik direktora a *Titkos Társaságnak*. A házat még Jánosnak édesatyja, Laczkovics Imre, Pestvármegyének majdnem harminc éven át volt viceispánja szerezte és pompás, kényelmes urilakká tette. Barokkstílusú, fehér lakkozott, aranyos pálcikákkal diszesített ajtó, donjon, kilátással a térre, drága butorok, értékes képek, szóval mindaz a kényelem, amit vagyon és jóízűség összegyűjthet.

János fiát turbulens természete miatt nem igen szerette az alispán úr. Azért gyakran pénzzavarokkal is küzdött. Kivált, miután ott kellett hagyni ezredét, mert egyike volt azoknak a tiszteknek, akik, élükön Festetich Györggyel, a független magyar hadsereg fölállítását kérelmezték Martinovics, aki 1791-ben tűnt fel először *Testament politique de l'empereur Joseph II.* című munkájával, fényes hivatalokkal, vagyonnal kecsegtette Laczkovicsot s igen könnyen megnyerte céljainak. Kazinczy Ferenc írásaiban így emlékezik Laczkovicsról: „divatos köntösű, szép, sima arcú vitéz, fekete hajjal, ragyogó sötét szemekkel és előkelő mozdulatokkal...” Mint gárdista, tagja volt a *Bessenyei körének* s passzióval foglalkozott irodalommal. Dacos, semmi korlátot nem tűrő ember, aki a *justum ac tenacem* büszke szavaival lépett a vérpadra.

Forró vérű, szerelmes asszonyok akkoron is akadtak. Hogyne lett volna száz meg száz kalandja poétás nyalka huszárnak. Annak, aki úgy tudott a nők nyelvén, aki olyan édes versekben szólott szíveikhez. Mint vörös fonál huzódik át Laczkovics János életén az asszony.

1793. elején föltartóztathatlanul, mint hömpölygő ár növekedett a jakobinusok mozgalma. Temérdek főúr is volt az összeesküvők között, így a lelkes, fiatal gróf Batthyány Alajos, az *Ad amicam aurem* írója. A népfőlség elvéből kiindultán, óriási propagandát csinált ez a röpirat a szabadelvű eszméknek. Tavasz táján, épen a Laczkovicsházban olvasta föl Martinovics a *Moniteurben* megjelent s több uralkodóhoz intézett híres *Goriani-levél* mintájára megírott, Ferenc császárhoz intézett levelét. Buda és Pest hemzsegett már a *spicliktől*; Pestvármegye helytartóját felsőbb helyről figyelmeztették, tartaná szemmel a *szászvári apátot* és Laczkovics kapitányt.

Egyik verzió szerint Sehy Ferenc színész, másik szerint Martinovics maga árulta el az összeesküvőket. Én egy harmadik verziót is hallottam. Egy igen öreg úr mesélte el, akinek nagyatyja jegyezte fel naplójában. A jakobinusok kortársa. Az, aki Sággy Ferencsel, a budai Typographia egyik hivatalnokával, végignézte „a *Generális kaszálon lefolyt executiot*”.

Az elfogatásokról itt kevés áll. Ellenben Jankovich Miklós naplójából olvassuk: „Laczkovics Jánost Soyer bárónénál, egy katonatiszt nejénél, fogták el Budán”. Így áll ez a bécsi hadügy-miniszterium levéltárában levő iratokban is. Barkó Vince tábornoknak az elfogatásról Bécsbe küldött jelentése szóról-szóra így hangzik: „- Selbe Dame hat ihm mit Kost, Quartier und allen Erfordernissen *gratis* ausgehalten...” Az elfogatás helyét azonban nem nevezi meg.

Familiáris hagyományok szerint ez az adat nem hiteles. Vay Istvánné - Laczkovics Julianna ugyanis egy 1794. augusztus végén kelt levelében írja: „- - Soyer néval akkor már régen vége vala mindeneknek. Valami budai *purger* leány keverte a bajba *Jancsit*. Rettentő volt, mikor ősi kúriánk, a *Salva Guardia*, grádicsán vezette le a *pikét*...”

Fentemlített *purger* leány, előbb idézett napló szerint Joanelli Benedek, budavári *matralistának* - fűszerkereskedőnek - volt a lánya.

Laczkovics János akkor ismerkedett meg vele, amikor Soyer bárónéval, hosszú éveken át tartott viszonya felbomlott. Intelligens leány volt Borbála, akit Laczkovics törekvéseivel is megismertetett s bátyára néző, vaskosaras ablak mögött, míg pelargónia, sárga viola illatozott - János kapitány veszedelmes röpiratokat, a szabad eszméket propagáló *katekizmust* mondta tollba. Teljesen nem fedezte fel ugyan kedvese előtt az összeesküvést, de beszélt sokat „a szabadság eljövendő napjáról”, arról, „amikor minden ember egyenlő lesz, a *nemes úr* és a *polgárleány*, mikor ledől minden korlát és nem lesz bűn a szerelem...”

Borbála álmodozva hallgatta János lelkes szavait, aztán, mikor alkonyatra hajlott az idő, mikor letette a calamust, és a kapitány gallér-köponyegét nyakába kerítve átment Pestre, odaodaborult keblére és elkezdte faggatni, hol tölti éjszakáit... Laczkovics eleinte nem vallott. De tudna ellentálni a bolond, szerelmes férfi kérő, faggató asszonyi szónak? Valami édes asszonyi hangnak, amely hol halk, hol behizelgően lágy. Ezer modulációval egész kedélyvilágát kifejezi, amelybe egész lelkét teszi belé, mikor azt akarja, hogy síró, bűgő orgonaszóként ejtse kábulatba, lázba a férfi-szívet, hajtsa vad lobogásba a vért és korbácsoljon fel egyetlen nuance-szal egyszerre minden alvó érzéket. Nem tud ilyen hangnak férfi ellentálni - nem tudott a szegény Laczkovics János se. Egy estén, amikor Borbála még lágyabban esdeklett, amikor még forróbban tapadt keblére, fölfedezte az egész conspiratiót.

A talián fűszerszámos leányához másnap barátnők jöttek. Budai leányok, Christen Klára, meg mások. Mert hát a nők világotteremtése óta nem lehettek el azok nélkül az átkozott barátnők nélkül. Borbálát *heccel*-ték a *nemes úrral*, aki miatt nem kellene neki a többiek, se a Dicasterium irnokai, se a fő-utca legbodrosabb fejű kereskedő-segédei. A leány előbb kaca-

gott, utóbb megharagudott. Csak hiúsága vezette s egy szerencsétlen pillanatban elmondott barátnőinek mindent. Azt, hogy „nemsokára ledől minden korlát - egyenlő lesz *nemes úr* és *polgárleány* és nem lesz *bűn a szerelem*”... Elmondott mindent, amit János a lelkére bízott, mindent azokból a lázas, veszedelmes könyvekből, amelyekből kedvese, homályos alkonyatokon tollba mondott.

Christen Klára, meg a többiek is megesküdték, senki se hall meg tőlük semmit János kapitány és Borbála titkaiból. De mi az asszony-eskü? Hiszen még az oltár előtt elmondottat se tartja meg mind. Az egyik barátnő atyja *tanács-úr volt*. A szösze, budai kis liba legelőször annak tálalt ki mindent. Néhány nap múlva már a hetivásárra jövő sváb parasztok is tárgyalták az ügyet. Nagy csoportokba verődve beszélgették a *bécsi kapu* mellett, minden embert föl-szabadít majd „a *Herr von Laczkovics*, a *Joanelli* Borbála *Schatzerl*-ja...”

A végzetet megállítani nem lehet. Aki kerekébe kapaszkodik, azt is összemorzsolja.

Joanelli-éknél vacsorált épen János kapitány, amikor érte jött a *pikét*. A bolton keresztül jöttek be. Akkor, amikor Laczkovics valami sötétzöld, pókhálós üvegből bort öntve, a *szabadság*, az *egyenlőség* eszméire kocintott a vén taliánnal.

Hatalmas protektorok vetették magukat közbe Laczkovicsért. Többek közt testvérbátyja, György is, aki atyja után lépett Pestvármegye viceispáni székébe. Közbeléptek még gróf Forgách Miklós, sőt Széchenyi Ferenc is, - de hiába. Izdenczy József államtanácsos csak dühösebb lett, s a bécsi kabinet levéltárában máig olvasható erre vonatkozó levele, a melyben írja: „- szégyen gyalázat, hogy a magyar arisztokrácia minden harmadik tagja *Freymaurer* és *jacobinus*...” 1795. április 29-én meghozta az ítéletet a septemvirális tábla, s *crimen laesae majestatis* címen, az öt főembert halálra ítélte.

Május 20-án, a *Generális kaszálón* - a mai *vérmezőn* - hajtották végre az ítéletet. Joanelli Borbálát utolsó percig biztató barátnőjének atyja, a *tanács-úr*:

- Kegyelmet kapnak a delinquensek. Staféta ment Ferenc császárhoz. Utolsó pillanatban érkezik majd a *fehér kendő*.

Borbála még fel is öltözött csinosan. Keblére tűzött egy rózsát arról a töről, amely ott nyílt ablakában, Jánossal ojtották. Mázos cserepét is együtt vásárolták a budai piacon. Épen május 20-ikára nyílt ki. Elment a bástyára a leánypajtásaival. Láttá érkezni a rossz parasztszekéren kedvesét is. A szászvári apátot - meg a többit.

- Tréfa ez. Bolondság. Rájuk akar ijeszteni Ferenc császár. Az utolsó pillanatban érkezik a kegyelem.

Nézett, nézett a *bécsi kapu* felé torkolló útra. Csak nem jön a *fehér kendő*.

Hóhér-bárd suhogása hallik. Kemény acélján megvillan a májusi ragyogó sugár. Ákácfa fehér virága perdül az útra. - Hangzik a büszke, dacos: *justum ac tenacem*... Tompán zúgnak a dobok most egyszerre. Ki mer a néphez szólni?... És a másik pillanatban porral, vérrel elkeverve a földön hever már Laczkovics Jánosnak szép, fekete feje, lezárul álmodozó, szerelmes sötét szeme - örökre...

Velőtrázó sikolylyal rohanó futásnak indul most a leány. Haját tépi, virágokat szakgat az útszélen, majd kacagásba - dalba kezd. Szegény Ophelia - szegény Joanelli Borbála.

Elborult elméje a rettentő pillanatban s másnap hetivásárosok hozták hírül édes atyjának, hogy a budai temető árkát strázsáló katonák egy tébolyodott leányt láttak, aki a *Török-fürdő* felé indult:

- A vért, a vért kell lemosnom magamról. A magyar *jakobinusok* vérét...

kiáltozta kétségbeesetten, aztán egy rózsatőt ültetett a *Generális kaszáló* kellős közepére. Oda, ahol Laczkovics János szép fekete feje porba hullt. A *Törökfürdő*-ben találta meg Joanelli Borbálát édes anyja. Könyörgésére beeresztette a leányt a fürdősné, ahol egy kis acél pengével szíven szúrta magát.

Amit a jacobinusok elkezdtek azonban: a szabadságot, az egyenlőséget, azt megalkották az 1848-iki törvények. És igazuk lett a jeltelen sírban porladóknak: *Laetus e trunco florebit!*